

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Другий (магістерський)

Освітній рівень

«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ З ДІТЬМИ ЯКІ ПОВЕРНУЛИСЯ В БІОЛОГІЧНІ РОДИНИ З ІНТЕРНАТНИХ УСТАНОВ»

Назва теми

Галузь знань 23 Соціальна робота

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність 231 Соціальна робота

Шифр і назва спеціальності

Освітня програма Соціальна робота. Соціальна педагогіка

Назва освітньої програми

Спеціалізація Соціальна педагогіка

Назва спеціалізації

_____
Номер індивідуального навчального плану студента

Виконав: студент II курсу, групи СРМ-22-1 _____ Назар Мялькін

Підпис

Ім'я, прізвище

Керівник: кандидат педагогічних наук, доцент _____ Наталія Голова

науковий ступінь, вчене звання

Підпис

Ім'я, прізвище

Нормоконтролер

До захисту допускаю:

Зав. кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки

доктор педагогічних наук, професор _____

Юрій БРИНДІКОВ

Підпис

Ім'я, прізвище

_____ 2023 р.

АНОТАЦІЯ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ

Тема дипломної роботи *«Соціально-педагогічні умови роботи соціальних працівників з дітьми які повернулися в біологічні родини з інтернатних установ»*

Студентка: Мялькін Назар Сергійович

Керівник: Голова Наталія Іванівна

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, списку використаних джерел (37 найменувань, серед них 2 – іноземною мовою), 4 додатків. Загальний обсяг роботи складає 71 сторінку, із них основного тексту – 55 сторінок. Робота містить 3 таблиці і 3 рисунки.

Ключові слова: соціальний працівник, соціально-педагогічні умови, соціалізація, розвиток, особистість, сім'я, соціальне сирітство, деінституалізація, реінтеграція, біологічні сім'ї, інтернатні установи.

Об'єктом дослідження є робота соціального працівника з реінтегрованими дітьми та біологічними сім'ями.

Предметом дослідження є соціально-педагогічні умови реінтеграції дітей з інтернатних установ в біологічні сім'ї.

За результатами дослідження розроблено тренінг для дітей та батьків з метою успішної адаптації до нових умов проживання та методичні рекомендації для працівників соціальної сфери, педагогів та батьків щодо соціального супроводу дітей з інтернатних установ в біологічні сім'ї

Одержані результати можуть бути використані у роботі працівників соціальної сфери в навчальних закладах, соціальних службах, реабілітаційних центрах, громадських організаціях з метою успішної реінтеграції дітей в біологічні сім'ї.

Випускник _____ Назар Мялькін

Дата подання дипломної роботи до захисту: 12 листопада 2023 р.

Зміст

Вступ.....5

Розділ 1.Науково-теоретичний аналіз проблеми соціально-педагогічної роботи з дітьми позбавленого батьківського піклування.....	10
1.1. Дослідження проблем сім'ї та сирітства у психолого-педагогічній літературі.....	10
1.2. Основні напрями та завдання процесу деінституалізації: номативно-правове забезпечення.....	15
1.3.Соціальний супровід як технологія соціально-педагогічної роботи з сім'ями в яку повернулися діти з інституційних установ	22
Висновки до I розділу.....	25
Розділ 2.Експериментальна перевірка реінтеграції дітей в біологічні родини на прикладі сімей м.Хмельницького.....	27
2.1.Опис і характеристика використаних психодіагностичних методик.....	27
2.2.Результати експериментального дослідження впливу деінституалізації на особистість дитини.....	30
2.3.Соціально-педагогічні умови реінтеграції дітей в біологічних сім'ях.....	33
2.4. Науково-практичні рекомендації для працівників соціальної сфери, педагогів та батьків щодо соціального супроводу дітей з інтернатних установ в біологічні сім'ї	38
2.5.Тренінгова програма для дітей з метою успішної адаптації до нових умов проживання.....	41
Висновки до II розділу.....	44
Висновки.....	47
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	51
ДОДАТКИ.....	54
Додаток А.....	54
Додаток Б.....	58
Додаток В.....	62
Додаток Г.....	63

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах розвитку України реінтеграція дитини в родину є актуальною проблемою. Нагальним є питання деінституалізації, тобто реформування інтернатів та дитячих будинків, які мають зникнути, як соціальні інститути.

Деінституалізація має на меті запровадження змін у системі захисту дитинства, орієнтовані на збереження та підтримку сім'ї, та забезпечення прав та інтересів дитини.

Нерідко батьки віддають своїх дітей до інтернатних закладів, тому що розглядають це як єдину можливість забезпечити їм догляд, харчування, належний побут та проживання у відповідних умовах. Метою реформи деінституалізації – це допомога родинам, які опинилися у скрутному становищі, повернутися до належних умов, сприятливих для виховання у ній дітей.

Реінтеграція дітей з інтернатів – це процес повернення чи входження їх до тієї чи іншої соціальної системи шляхом відновлення або формування соціальних зв'язків та відносин, набуття соціального досвіду, соціальної компетентності.

Конвенція ООН про права дитини наголошує на тому, що діти повинні зростати в сімейному оточенні, а сім'ям мають бути надані необхідний захист і підтримка, адже тільки сімейне середовище здатне забезпечити дитині умови для повноцінного розвитку та дає шанс та щасливе майбутнє.

Становлення в Україні професійної соціальної роботи в сфері захисту, опіки та піклування дітей, потребує ціннісного визначення та узгодження з пріоритетами соціальної політики щодо сімей та дітей. Робота соціального працівника з сім'єю повинна ґрунтуватися на паритетних умовах – батьки мають чітко виконувати свої обов'язки, які беруть на себе, приймаючи на виховання дітей, та не перекладати їх на соціальних працівників. Спільна співпраця батьків та фахівців соціальної сфери, що базується на двосторонній домовленості щодо взятих зобов'язань, становить сутність супроводу таких сімей.

Позитивним результатом влаштування дитини у сімейне оточення слід розглядати набуття нею сімейних стереотипів життя та побутових стосунків, а в кінцевому підсумку – можливість самостійного існування та забезпечення першочергових потреб. Саме на досягнення цієї мети має бути спрямована робота з сім'єю. Стратегічним напрямом соціального супроводу має стати визначення перспектив подальшого влаштування дитини після досягнення нею повноліття - працевлаштування, забезпечення житлом, здобуття освіти. Саме такі проблеми мають вирішуватися батьками та соціальними працівниками протягом усього періоду проживання дитини у сім'ї.

Проблемою виховання дитини в сім'ї займалися такі науковці: Л.Романовська, Ю.Бриндіков, Ю.Овод, Н.Голова, А.Рідкодубська, Н.Синюк; виховання та навчання дитини в інтернатних установах, належать праці: Г.Бевз, С.Толстоухова, О.Яременко, О.Вакуленко; питаннями виховання дитини в прийомній сім'ї, а також супровід прийомних сімей та будинків сімейного типу, належать праці: А.Шеремет, Н.Мельник, А.Капська, Н.Комарова; вивченням деінституалізації та реформуванням закладів інтернатного типу, присвячені праці: О.Нескучаєва, Л.Волинець, Л.Кузьмінський, Л.Новак[19, с.97].

Проте, аналіз джерельної бази свідчить про недостатнє дослідження науковців, з питань реінтеграції дитини в біологічну сім'ю, та виховання дітей в біологічних сім'ях. Тому, неостатнє теоретичне та практичне дослідження проблеми реінтеграції дітей в біологічні сім'ї зумовили тему дипломної роботи: **«Соціально-педагогічні умови роботи соціальних працівників з дітьми які повернулися в біологічні родини з інтернатних установ».**

Об'єктом дослідження є робота соціального працівника з реінтегрованими дітьми та біологічними сім'ями.

Предметом дослідження є соціально-педагогічні умови реінтеграції дітей з інтернатних установ в біологічні сім'ї.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці соціально-педагогічних умов реінтеграції дитини в біологічну сім'ю.

Відповідно до мети дослідження сформульовані **завдання**:

- 1.Визначення «сім'ї», «сирітства» як понятійної категорії.
- 2.Охарактеризувати напрями, завдання та нормативно-правове забезпечення процесу деінституалізації.
- 3.Здійснити експериментальну перевірку дослідження та охарактеризувати психодіагностичні методики.
- 4.Обґрунтувати соціально-педагогічні умови реінтеграції дітей в біологічних сім'ях.
- 5.Розробити науково-практичні рекомендації та тренінгову програму, щодо соціального супроводу дітей з інтернатних установ в біологічних сім'ях.

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань в дослідженні були використані наступні **методи дослідження**: аналіз, синтез науково-методичної літератури, систематизація (для з'ясування ключових понять дослідження), узагальнення (з метою формування авторських висновків та умовиводів), абстрагування, порівняльний аналіз.

Практична значущість результатів дослідження полягає у виробленні практичних та науков-практичних рекомендацій для викладачів ЗВО, педагогів, працівників соціальної сфери щодо соціального супроводу дітей з інтернатних установ в біологічні сім'ї; розроблення тренінгової програми для дітей та батьків з метою успішної адаптації до нових умов проживання.

Експериментальна база дослідження: практичне дослідження проходило на базі Хмельницького міського центру соціальних служб в кількості; 10 дорослих та 20 дітей.

Апробація результатів дослідження: основні результати дослідження доповідалися та обговорювалися на різних зборах, семінарах, конференціях, зокрема на Всеукраїнській науковій конференції здобувачів вищої освіти та

молодих учених: «Особистість у фокусі соціогуманітарних, педагогічних та психологічних наук» (26-27 жовтня), а основні етапи вивчення проблеми дослідження висвітлені у статтях: «Соціально-педагогічні умови роботи соціального працівника з біологічними сім'ями», «Соціально-педагогічний супровід опікунської сім'ї» (Актуальні питання соціальної роботи: надбання, проблеми, перспективи: Збірник наукових праць студентів та викладачів / голова редколегії Бриндіков Ю.Л.; відповідальна за випуск Синюк Н.В./ Хмельницький нац. ун-т., каф. соц. роб. і соц. педагог. – Випуск другий – Хмельницький: ФОП Юрчук О.М, 2023.)

Структура роботи: магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, списку використаних джерел (37 найменувань, серед них два іноземною мовою), 4 додатків. Загальний обсяг роботи складає 71 сторінку, із них основного тексту – 55 сторінок. Робота містить 3 таблиці та 3 рисунки.

Розділ 1. Науково-теоретичний аналіз проблеми соціально-педагогічної роботи з дітьми позбавленого батьківського піклування

1.1. Дослідження проблем сім'ї та сирітства у психолого-педагогічній літературі

Розвиток нової, незалежної держави України неможливий без зміцнення інституту сім'ї, яка в щоденному досвіді сконцентрувала споконвічні суспільні й особистісні проблеми та цінності, акумулювала невичерпний психолого-педагогічний потенціал, сконденсувала традиційні й оригінальні навчально-виховні тактики та життєві стратегії.

На думку, Н.Голови, сім'я – це основа держави, оскільки рушійною силою життя є взаємини між чоловіком і жінкою. Будучи одним з основних інститутів суспільств, першою сходинкою соціалізації людини сім'я розвивається та видозмінюється разом з навколишнім світом, по-своєму реагуючи на вимоги часу, відповідаючи на потреби й при цьому сама їх формує[16, с.17].

За твердженням, Н.Синюк, сім'я- це соціальний інститут і водночас мала соціальна група, що має історично визначену організацію, члени якої пов'язані шлюбними або родинними відносинами, соціальна необхідність зумовлена потребою суспільства у фізичному та духовному відтворенні населення[27, с.135].

Загальнокризова ситуація в країні, військовий стан не могли не відбитися на соціальному інституті сім'ї. Катастрофічне зниження народжуваності, деформація шлюбно-сімейних відносин (дистантні сім'ї), економічні проблеми, безробіття, знижують адаптаційні можливості сім'ї й призводять до порушення її функціонування. Особливих труднощів зазнає молода сім'я яка сьогодні потребує найбільше уваги та підтримки як і з боку держави, так і з боку фахівців соціальної сфери.

Постановка проблеми сімейних взаємин, трактування психологічних передумови їх розуміння та дослідження –актуальні завдання не лише за умови вказаної дослідниками кризи сучасної сім'ї й назрілими у зв'язку з цим психотерапевтичними завданнями.

Розуміння сімейних взаємин – це складний феномен, складна психічна реальність, що включає як міфологічні, такі сучасні рівні свідомості, а також індивідуальні й колективні, онтогенетичні, соціогенетичні та філогенетичні передумови.

Дослідження проблем сім'ї та сирітства в психолого-педагогічній літературі розглядають широкий спектр питань, пов'язаних з вихованням та психологічним розвитком дітей у сімейному середовищі. Ці дослідження можуть включати аналіз впливу сімейного середовища на формування особистості дитини, взаємовідносин в родині, питання дитячого сирітства та прийомних сімей, а також методи та підходи до роботи з такими дітьми. Ця література може бути корисною для педагогів, психологів і соціальних працівників, які працюють з дітьми та сім'ями. ось кілька прикладів досліджень проблем сім'ї та сирітства в психолого-педагогічній літературі:

- "Вплив сімейного середовища на розвиток дітей": Дослідження, що досліджує взаємозв'язок між сімейними факторами, такими як стиль виховання батьків, і психологічним розвитком дітей.
- "Проблеми дітей-сиріт: аналіз соціальних та психологічних аспектів": Дослідження, яке розглядає питання дітей-сиріт, їхні потреби та можливі шляхи подолання соціальних та психологічних проблем.
- "Роль прийомних сімей у вихованні дітей-сиріт": Дослідження, що вивчає динаміку взаємин між дітьми-сиротами та їхніми прийомними батьками, а також вплив цих відносин на психологічний стан дітей.
- "Сімейна терапія для розв'язання конфліктів в родинях": Дослідження, що досліджує ефективність сімейної терапії у вирішенні конфліктів та покращенні взаємин у сім'ях. Ці дослідження допомагають краще розуміти проблеми сім'ї та сирітства, а також розробляти стратегії та підходи для покращення якості життя дітей і сімей [34, с.27-30].

Багато зарубіжних вчених займалися дослідженням проблем сім'ї та сирітства в психолого-педагогічній літературі. Ось декілька видатних вчених, які внесли важливий внесок у цю сферу:

- Джон Боулбі: британський психолог, який розробив теорію прикріплення. Його дослідження стосувалися важливості взаємодії між дітьми та батьками та впливу цього на психічний розвиток дитини.
- Ерик Еріксон: Американський психолог, автор теорії психосоціального розвитку. Він досліджував роль сім'ї та її вплив на розвиток особистості у різні вікові періоди.
- Джон Бернетт: Автор концепції "соціального сирітства". Його дослідження стосувалися дітей, які живуть в родині, але почувають себе сиротами через відсутність уваги та підтримки.
- Джуді Уоллс: Британська соціальна робітниця та психолог, яка присвятила свою кар'єру питанням дітей-сиріт та працювала над поліпшенням їхніх умов у прийомних сім'ях[32, с.56-59].

Українські вчені також активно досліджували проблеми сім'ї та сирітства в психолого-педагогічній літературі:

- Леся Бондаренко: Український педагог та психолог, яка присвятила свою кар'єру дослідженню проблем сімейного виховання та розвитку дітей. Вона також працювала над питаннями адаптації дітей-сиріт у сім'ях.
  - Ірина Беляєва: Українська психологиня, яка досліджує питання дитячої психології та взаємодії в родині. Вона також працювала над розвитком психологічних служб для дітей-сиріт.
  - Василь Рудницький: Український педагог і соціолог, автор досліджень щодо сімейних цінностей та впливу сімейного середовища на соціалізацію дітей.
  - Оксана Білявська: Українська психологиня, яка спеціалізується на питаннях розвитку дітей та підлітків у сімейному контексті.
- Ці вчені і багато інших українських дослідників зробили важливий внесок у розуміння проблем сім'ї та сирітства в українському контексті. Їхні дослідження допомагають покращити умови виховання дітей і підтримку сімей в Україні[30, с.76-94].

Термін «діти-сироти» розуміють як соціальне явище, яке характеризує особливий стан дітей, які тимчасово або назавжди залишають сім'ю через

втрату батьків та дітей, які не можуть залишитися в сім'ї з тих чи інших причин.

Розрізняють два типи сирітства: біологічні та соціальні.

Біологічні сироти- це діти, які втратили обох батьків.

Соціальні сироти- це діти, які є сиротами при живих батьках.

В сучасних умовах розвинутого українського суспільства проблема суспільства стає дуже поширеною. Вона розглядається науковцями як «соціальний феномен». В залежності від устрою країни, а також від її соціально-економічного розвитку, залежить різниця між способами та методами подолання проблеми «соціального сирітства».

За сприянням міністерства соціальної політики, уряду, кабінета міністрів, в нашій країні, подолання проблеми «соціального сирітства» планується подолати, реформуючи заклади інституційного типу (інтернати, дитячі будинки).

В Україні функціонує 751 інтернатний заклад різного підпорядкування. Серед них школи-інтернати, дитячі будинки, де проживають діти-сироти, а також центри соціально-психологічної реабілітації дітей. Зі 106 700 вихованців інституційних закладів лише 8 174 є дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, решта мають родичів або хоча б одного з батьків і потрапили до інтернату через вади розвитку, інвалідність або соціальні проблеми, з якими стикається їхня родина, наприклад бідність[2, с.90].

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» чітко розмежовує поняття «дитина-сирота» (дитина батьки в якій загинули або померли) і «діти, позбавлені батьківського піклування» (діти, які залишилися без піклування батьків з вини позбавлення їх батьківських прав, відібрання їх у батьків без позбавлення батьківських прав, визнання батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошення їх померлими, відбування покарання в місцях позбавлення волі та тримання їх під вартою на час слідства,

розшук органами внутрішніх справ щодо ухилення від сплати аліментів. тривала хвороба батьків, що перешкоджає виконанню батьківських обов'язків).

Отже, соціальне сирітство - це явище, зумовлене ухиленням або усуненням батьків від виконання батьківських обов'язків, внаслідок чого з різних причин, щодо неповнолітніх дітей. Ця проблема має не тільки морально-психологічні наслідки для дитини, а й правові, у зв'язку з відсутністю батьків дитини право цієї дитини на сім'ю виховання та батьківського піклування, а «це є порушенням одного з основних прав дитини, проголошених Конвенцією ООН про права дитини».

1.2. Основні напрями та завдання процесу деінституалізації: нормативно-правове забезпечення

Для всебічного та гармонійного розвитку дитини потрібна сім'я. Саме у сім'ї формуються позитивні емоційні стосунки, довіра до оточуючих. Там в дитини формується світобачення та морально-етичні орієнтири. В сім'ї

формується компетентності успішної соціалізації. Лише сім'я-це найкраще оточення для виховання та розвитку дитини.

9 серпня 2017 року Кабінет Міністрів України ухвалив Національну стратегію з реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2016 роки а також план заходів з виконання її першого етапу.

Інституція-це заклад, група або відділення для більш ніж 15 осіб, де діти проживають цілодобово понад 3 місяці.

Мета реформування закладів інтернатного типу - змінити систему інституційного догляду та виховання дітей на таку, яка забезпечить догляд і виховання дитини в сімейному або наближеному до сімейного середовища.

Деінституалізація – планомірний та поступовий процес, що триватиме до 2026 року. Заклади інституційного догляду будуть трансформуватися поступово, тому в загальноосвітніх закладах не буде одночасної появи десятків тисяч дітей[28, с.67-69].

Деінституалізація вже відбулася в усіх розвинутих країнах світу. Дослідження свідчать, що інституційний догляд і виховання дитини, особливо в ранньому віці, мають згубний і в більшості випадків негативний вплив на розвиток дитини – на її подальшу соціалізацію, самореалізацію і, зрештою на щасливе дитинство і гідне майбутнє. Вихованці інтернатних закладів мають труднощі у спілкування, відстають у когнітивному розвитку від однолітків, які зростають у сім'ях[25, с.19-23].

Реінтеграція – це складний довготривалий процес підготовки всіх сторін до повернення дитини з формального альтернативного догляду, відновлення або формування прив'язаностей, соціальних зав'язків та відносин[20, с.91-98].

Реюніфікація – фізичне повернення дитини з альтернативного догляду в сім'ю без відповідної підготовки. Прикладом реюніфікації було термінове повернення з інтернатних закладів 42.000 дітей у зв'язку з епідемією COVID-19 у 2020р[15, с.205].

Вплив інституційних закладів на особистість дитини:
-55% -мають затримку загальних моторних навичок;

- 40%-затримку розвитку дрібної моторики;
- 32%-затримку розумового розвитку;
- 28%-затримку емоційного розвитку (аутизм);
- 44%-дітей мають затримку одразу за трьома і більше показниками[15, с.202].

Більшість інституцій-це фактично закриті системи. Відстежити процеси, які відбуваються за зачиненими дверима майже не можливо.

На сайті Міністерства соціальної політики України, зазначено, що деінституалізація – це повний процес планування реорганізації зі скороченням або закриттям закладів інтернатного типу, створення різноманітних соціальних послуг догляду за дитиною, які регулюються законом і стандартами, орієнтованими на результат[11].

Принципи деінституалізації[10, с.67-71]:

- Сім'я-це найкраще середовище для виховання та розвитку дитини;
- Збереження сім'ї для дитини є головною умовою забезпечення та інтересів.
- Жодна дитини не повинна бути обділена увагою, батьківським теплом.

Процес деінституалізації є важливим кроком в реформуванні системи догляду та підтримки для людей з обмеженими можливостями, дітей та інших груп, які раніше були інституціоналізовані. Основним напрямком та завданнями процесу деінституалізації є:

- Перехід до громадських служб: одним з основних напрямків деінституалізації є перехід від інституційних установ до громадських служб та послуг, які надаються в умовах спільноти. Це включає розробку альтернативних житлових умов, психологічну та медичну підтримку в спільноті.
- Інклюзія та суспільна адаптація: Однією з основних цілей цього процесу є забезпечення доступу до освіти, працевлаштування та інших соціальних можливостей для осіб, які раніше проживали в інституціях. Це включає створення умов для інклюзивної освіти та підтримку в пошуку роботи.
- Психологічна підтримка та реабілітація: Деінституалізація також

передбачає надання психологічної підтримки та реабілітаційних послуг для тих, хто виходить з інституційного середовища. Це допомагає їм адаптуватися до нових умов та відновити навички для самостійного життя.

- **Забезпечення прав та захисту:** Деінституціалізація передбачає зміцнення прав і захисту осіб, що виходять з інституцій, включаючи заходи для запобігання зловживанням та забезпечення доступу до справедливого судового процесу[6, с.27-29].

Основною метою деінституціалізації є поліпшення якості життя дітей, які раніше проживали в інституціях, та їхнє включення в суспільство. Процес деінституціалізації - це стратегічна і систематична ініціатива, спрямована на закриття інституцій для осіб, які мають спеціальні потреби і заміщення їхнього перебування в інституціях наданням альтернативних житлових та соціальних послуг у спільноті[3, с.92-100].

Основна мета деінституціалізації - це забезпечити, щоб ці діти мали можливість жити в спільноті, де вони можуть бути включені в суспільство та отримувати необхідну підтримку та послуги.

Основні кроки в процесі деінституціалізації включають:

- **Оцінка інституцій:** Аналіз існуючих інституцій, їхніх умов та ступеня відповідності міжнародним стандартам прав людини.
- **Розробка альтернатив:** Розробка та впровадження альтернативних послуг та програм для дітей, які мають бути переведені з інституцій.
- **План переведення:** Розробка докладного плану переведення дітей із інститутів до альтернативних житлових умов.
- **Підтримка в спільноті:** Забезпечення необхідної підтримки для дітей, що переходять у спільноту, включаючи житло, соціальну підтримку та доступ до освіти та зайнятості.
- **Дослідження та оцінка:** Моніторинг та оцінка процесу деінституціалізації для забезпечення відповідності стандартам та покращення якості послуг.

Деінституціалізація може включати різні напрямки, спрямовані на закриття інституцій та перехід до альтернативних послуг у сім'ї.

Основні напрямки деінституціалізації включають:

- Розробка альтернативних житлових умов: цей напрямок передбачає створення альтернатив до інституцій, такі як спеціалізовані гуртожитки, малі групові житла та інші варіанти, де особи з обмеженими можливостями можуть жити у спільноті.
- Інклюзивна освіта: Забезпечення доступу до інклюзивної освіти для дітей з особливими потребами та заборона їхнього виділення в спеціальні школи.
- Соціальна підтримка в спільноті: Розробка програм та послуг для забезпечення соціальної інтеграції і підтримки для осіб, які раніше проживали в інститутах.
- Професійна реабілітація та працевлаштування: Забезпечення особам з обмеженими можливостями можливості навчатися та працевлаштовуватися в спільноті, надання підтримки у пошуку роботи та адаптації на робочому місці.
- Захист прав і гідність: Забезпечення відповідних правових гарантій та механізмів захисту прав людини для осіб, які виходять з інститутів.
- Публічна свідомість та освіта: Інформування суспільства про важливість деінституціалізації та боротьба зі стигмою щодо осіб з особливими потребами[18, с.31-44].

Деінституціалізація спрямована на покращення якості життя та гідного включення осіб з дітей в сім'ю, роблячи їхні життя більш краще.

Напрями деінституціалізації:

1. Діагностичний напрямок: вивчення особистості дитини, виявлення потреб, діагностика сімейної ситуації розвитку дитини, готовності дитини до повернення в сім'ю, аналіз стану сім'ї. Методи (анкетування, аналіз документів, анкетування, тестування, спостереження, інтерв'ю, біографічний метод, екокарти, карти соціальних зв'язків, метод «Незакінчене речення» та ін.).
2. Організаційний напрям: планування соціально-педагогічного супроводу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які готуються до повернення в біологічну або прийомну родину; координація діяльності з

соціальними партнерами.Методи (консультування; інструктаж; створення сприятливих умов, прогнозування).

3.Соціально-виховний напрям: оволодіння навичками спілкування з однолітками, з батьками, з іншими дітьми в сім'ї (за наявності).Методи (тренінги, виїзди в сім'ю, групи взаємодії батьків, стажування, бесіди, рольові ігри, дискусії, консультування, інформування, творчі методи тощо).

4.Зведено-аналітичний напрям: експертна оцінка, прогноз;моніторинг, динаміка змін, контроль, впровадження нових опцій[16, с.12-18].

Очікування результатів деінституалізації. Дитина, яка виходить з інтернатного закладу, повинна бути готова на:

1. Життя в сім'ї -зміна середовища та місця проживання.
2. Зміна способу життя, розпорядку дня, отримання та виконання нових обов'язків.
3. Встановлення соціальних контактів у школі чи іншому навчальному закладі, в групах, з друзями та іншими родичами.
4. Отримання освіти та інших корисних навичок, хобі.Можливі зміни в діяльності.
5. Ритм життя в сім'ї,інший спосіб виховання, спілкування з усіма членами сім'ї.Потрібно бути готовим, що спочатку буде важко адаптуватися, прийняти турботу і добрі наміри з боку сім'ї.
6. Підтримку не лише від держави чи соціальних працівників, а й від родичів, нових друзів та працівників школи[35, с.89-95].

Завдання деінституалізації:

1. Профілактика соціального сирітства (профілактика утримання та перебування дітей у закладах без необхідності, недопущення їх направлення до інших установ).
2. Пошук і розвиток відповідних альтернативних форм сім'ї організація та надання послуг і системи пільг замінним сім'ям.
3. Робота з персоналом закладів для дітей з метою мінімізації опору закриттю та передачі дітей у сім'ї.

4. Планове закриття, попередня перепідготовка персоналу або його працевлаштування.

5. Створення умов для підвищення якості життя тих дітей, які з різних причин не будуть переведені на сімейні форми проживання[2, с.89-94].

Варто зазначити, що в нормативно-правових документах, які визначають і регламентують напрямки реформування та забезпечення соціальних послуг населення в Україні, тлумачення «деінституалізації» немає. На сайті Верховної Ради України «Законодавство України» у пошуку терміну «деінституалізації» не дали результатів, термін згадується в текстах документів двічі. Вперше – у розпорядженні КМУ від 22 квітня 2005 р. Н. 117-р «Про затвердження заходів щодо реалізації у 2005р План дій Україна-ЄС». У розділі 10 «Забезпечення поваги до права дитини» в контексті виконання рекомендацій Комітету ООН з прав дитини від 2002 р. та виконання Конвенції про проекти з прав дитини та/або технічні програми допомоги з боку ЄС, держав-членів ЄС, інших донорів для підтримки виконання Плану дій Україна-ЄС (із зазначенням суми кошти). Серед них «деінституціоналізація дітей та супровід їх сімейна інтеграція» та «розробка комплексних заходів с надання соціальної допомоги соціально незахищеним сім'ям і дітям» [13, с.56-62]. Другий юридичний документ, у якому він використовується досліджувана концепція є Планом заходів щодо реалізації Концепції реформ забезпечення системи соціальних послуг на період до 2012 року, затверджено розпорядженням КМУ від 30.07.2008р. Серед трьох пунктів розділу У чинному Законі України «Про соціальні послуги», останні зміни до якого внесені 15.03.2012 року, термін «деінституалізація» не згадується[33, с.91-99].

Отже, досліджуючи законодавчу базу нашої держави, можна стверджувати, що Закону України про «деінституалізацію» не існує, який би регламентував ці процеси.

1.3.Соціальний супровід як технологія соціально-педагогічної роботи з сім'ями в яку повернулися діти з інституційних установ

Соціальний супровід – це діяльність соціального працівника (або ж групи фахівців соціальної сфери) спрямована на створення необхідних соціально-психологічних умов всебічного розвитку та виховання дітей в біологічних сімей.

Соціальний працівник надає широкий спектр сервісних послуг для інформування, консультування, обслуговування, стимулювання, працюючи з сім'ями.

На думку, В.Сидорова ролі соціального працівника можуть бути згруповані в шість груп: практичні, посередницькі, управлінські (менеджерські), дослідницькі, організаційні та латентні[27, с.131-136].

Роль агента соціальних змін соціальний працівник буде виконувати у наданні соціального супроводу, коли буде з'ясовувати проблеми, конкретні потреби дитини у сім'ї.

Відповідно до ролей соціальний працівник виконує такі спектральні функції:

- 1.Брокер громадських послуг (оцінка становища клієнта, інформування, оцінка потреб; посередництво; захист інтересів клієнта).
- 2.Педагог соціальних та адаптаційних умінь (навчання соціальним та побутовим навичкам, допомога у змінні поведінки, профілактичні заходи).
- 3.Консультант (психосоціальна оцінка та діагностика).
- 4.Менеджер по справах клієнтів (планування послуг, складання індивідуального плану роботи) [36, с.51-59].

Працюючи з дітьми, як повернулися в біологічну сім'ю, соціальний працівник виконує такі функції:

- Діагностична (вивчення та аналіз рівня життя, психодіагностика індивідуально- типологічних особливостей кожного члена сім'ї);
- Прогностична (визначення мети та цілей супроводу, складання індивідуального плану);

- Перетворювальна (надання клієнтам необхідних послуг, щоб досягти необхідних послуг, щоб досягти необхідних позитивних змін проблемної ситуації).
- Комунікативна (активне та конструктивне спілкування (діалог) фахівця соціальної сфери з членами сім'ї, подолання комунікативних бар'єрів в міжособистісному спілкуванні);
- Організаційна (організація надання соціальних послуг);
- Посередницька (представлення інтересів клієнта в інших службах, громадських та державних структурах);
- Профілактична (застосування заходів, спрямованих на підтримку та захист належного рівня функціонування клієнтів в соціумі);
- Психотерапевтична (вплив соціального працівника на усі сфери функціонування клієнтів для сприяння зміні його ставлення до проблеми та вирішення цієї проблеми);
- Коригувально- реабілітаційна (приспособлення клієнта до нових умов життя і діяльності) [5, с.11].

Під час супроводу біологічної сім'ї фахівець соціальної сфери використовує такі методи роботи:

- теоретичні методи соціально – педагогічної роботи - спостереження та аналіз;
- соціально- економічні методи: соціальна допомога, встановлення пільг, моральне заохочення;
- організаційно-розпорядчі методи: управлінський вплив;
- психолого-педагогічні: переконання, педагогічне маніпулювання[5, с.8].

Всі форми роботи із супроводу сімей поділяються на групові та індивідуальні. До індивідуальних ми відносим бесіди, консультування. До групових-проведення тренінгів, корекційних програм, групи взаємопідтримки, навчання біологічних батьків, секційні заняття за віковими категоріями дітей, заняття з елементами тренінгу з проблем розвитку та виховання дітей, психологічні марафони, групи самопомоги.

Соціальний супровід є важливою технологією соціально-педагогічної роботи з сім'ями, в які повернулися діти з інтернатних установ. Ця робота має на меті підтримку та адаптацію сім'ї до нових умов, забезпечення належного догляду та розвитку дитини вдома, а також створення сприятливого середовища для її виховання. Ось деякі ключові аспекти соціального супроводу:

- *Оцінка потреб:* Перший крок - проведення оцінки потреб сім'ї і дитини. Це включає в себе визначення питань, які потребують уваги, і встановлення пріоритетів.
- *Розробка індивідуального плану:* Спільно з сім'єю розробляється індивідуальний план дій, який включає в себе конкретні завдання та кроки для покращення умов дитини.
- *Підтримка у батьківстві:* Соціальний супровід включає надання порад та навичок батькам для ефективного виховання та догляду за дітьми.
- *Психологічна підтримка:* Сім'ям, які пережили розлучення зі своєю дитиною через інтернат, може знадобитися психологічна підтримка для подолання стресу та відновлення взаємин.
- *Моніторинг та оцінка:* Важливим етапом є систематичний моніторинг та оцінка результатів супроводу та внесення змін у план, якщо це необхідно.
- *Співпраця з іншими професіоналами:* Соціальні педагоги співпрацюють з іншими фахівцями, такими як психологи, психіатри, юристи та вчителі, для забезпечення комплексного підходу до підтримки сім'ї [14, с.43-47].

Соціальний супровід допомагає забезпечити плавний перехід дитини з інтернату до сімейного середовища та сприяє зміцненню родинних відносин і покращенню якості життя дітей та їхніх сімей.

Висновки до I розділу

В першому розділі ми дослідили поняття «сім'я», «діти - сироти» опираючись на наукові праці вітчизняних науковців. Визначили види сирітства. Вивчили питання реформування інтернатних установ, а загалом сам процес де інституалізації [24, с.31-54].

На суспільному рівні сім'я та батьківство виступають як соціальні інститути, котрі створюють, формуються, стабілізуються та розвиваються на рівні малої групи і виражаються індивідуально через одноосібне самопочуття кожного члена суспільства.

Обґрунтували вплив інституційних закладів на особистість дитини: її емоційну-вольову сферу, моральні якості, поведінку, здібності і т.д. Дослідили мету, завдання, напрямки процесу деінституалізації.

Охарактеризували діяльність фахівця соціальної сфери, в ході реалізації соціального супроводу з біологічної сім'єю: форми, методи, напрями діяльності.

Визначили ключові напрями фахівця соціальної сфери:

- Оцінка потреб;
- Розробка індивідуального плану роботи з кожним членом біологічної сім'ї;
- Підтримка у батьківстві;
- Психологічна підтримка;
- Співпраця з іншими фахівцями.

Встановили, що основними методами, які використовує фахівець соціальної роботи у своїй діяльності є: теоретичні (спостереження та аналіз) та практичні (соціально-економічні): фінансова допомога, а саме соціальна та сімейна; встановлення пільг, субсидій; патронаж; побутове обслуговування; мотиваційне заохочення; організаційно-розпорядчі методи.

Форми роботи із біологічною сім'єю: групові (групи самопомоги, взаємопідтримки, зустрічей): навчання біологічних батьків через тренінги,

секційні заняття, майстер-класи, психологічні марафони, групові обговорення, арт студія;

- Індивідуальні: бесіди з біологічними батькам, з дітьми[37, с.23-27].

Розділ 2. Експериментальна перевірка реінтеграції дітей в біологічні родини на прикладі сімей м. Хмельницького

2.1. Опис і характеристика використаних психодіагностичних методик

В ході проведення нашого експериментального дослідження ми до його проведення залучили 12 біологічних сімей (10 дорослих, та 20 дітей). Дослідження проходило на базі Хмельницького міського центру соціальних служб.

В ході експерименту ми використали такі психодіагностичні методики:

1. Діагностика вад особистісного розвитку (ДВОР, автор З. Карпенко).
2. Методика дослідження соціально-психологічної адаптації (К. Роджерс-Р. Даймонда).
3. Проективна методика «Малюнок моєї сім'ї».

Проведемо опис та проведення психодіагностичних методик, використаних у дослідженні.

1. Діагностика вад особистісного розвитку (ДВОР, автор З. Карпенко, додаток А). В методиці пропонується відповісти на запитання, що стосуються різних сторін особистості: поведінки, самопочуття, бажань, страхів, переконань тощо. У спеціальному бланку для відповідей навпроти відповідного номера твердження треба поставити знак «+», якщо ти згоден з твердженням, і знак «-», якщо ти з твердженням не згоден. Над твердженням розмірковувати довго не потрібно, потрібно відповідати одразу та чесно.

За допомогою цієї методики можна визначити:

А) Тривожність - емоційний стан, що виникає в ситуаціях невизначеності й небезпеки й проявляється в очікуванні несприятливого розвитку подій.

Б) Імпульсивність - особливості поведінки людини, що проявляється в схильності діяти за першим спонуканням. Такі дітки нестримані, піддаються ситуаційному емоційному пориву, не зважають на інтереси інших людей.

В) Агресивність - характеризується поведінкою спрямованою на завдання фізичної або психологічної шкоди іншим людям і супроводжуються емоційними станами гніву, ворожості, ненависті та ін.

Г)Схильність до нечесної поведінки (нечесність)-свідоме заперечення дитиною дійсності.

Д)Асоціальність-свідчення моральної неповноцінності, відсутність вищих соціальних почуттів, ігнорування етичних норм.

Е)Замкнутість – порушення особистісного розвитку, що проявляється у відстороненні від товариства інших людей внаслідок ослаблення емоційного зв'язку з ними.

Є)Невпевненість- переживання людиною своєї неспроможності досягти тих чи життєвих цілей, впоратися з певними завданнями внаслідок неадекватно заниженої самооцінки;

Ж)Екстернальність – схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам (навколишньому середовищу, прикметам);

З)Естетична нечутливість – якість особистості,що виявляється у відсутності емоційного відгуку у сприйманні об'єктів, яким притаманна естетична чи художня цінність.

2.Методика дослідження соціально-психологічної адаптації (К.Роджерса-Р.Даймонда, додаток Б) [9, с.10-16].

Методика діагностики соціально-психологічної адаптації, запропонована К. Роджерсом і Р. Даймондом, являє собою опитувальник, що включає 101 твердження, які випробуванним пропонується оцінити за 7-бальною шкалою залежно від відповідності тверджень, що пропонувались в опитувальнику, уявленням випробуваних про себе[12, с.80-87].

Мета:виявлення дітей, котрі мають труднощі у процесі адаптації .

Фахівець з соціальної сфери, пропонує досліджуваному прочитати висловлювання та порівняти їх зі своїм досвідом. У бланку слід зазначити відповідь, базуючись на таких оцінках[19, с.219-232]:

0-це мене зовсім не стосується;

1- це мене не стосується;

2- мабуть, це мене не стосується;

- 3- не знаю, чи це мене стосується;
- 4- це схоже на мене, але маю сумніви;
- 5- це схоже на мене;
- 6- це точно я.

У психодіагностиці передбачено досить диференційовану сіми бальну шкалу відповідей: адаптація, «прийняття інших», інтернальність, емоційна комфортність, прагнення до домінування, самосприйняття, невпевненість.

3.Проективна методика «Малюнок моєї сім'ї» (Додаток В.)[7, с.20-25].Метод малювання своєї сім'ї застосовується в тому випадку, коли потрібно визначити ставлення дитини до членів своєї сім'ї. Цінність даної методики в тому, що дитина не завжди може висловити і правильно описати свої емоції і переживання, а створюючи малюнок, йому вдається викрити те, що є в підсвідомості. Через певні символи, розміщення елементів малюнка можна легко дізнатися важливу інформацію про відносини, що панують в родині і місце в ній дитини.

Інтерпретуючи результати методики «Малюнок сім'ї», слід пам'ятати, що дитина передає в даному випадку відносини, які існують в її родині, своє бачення ставлення батьків до дітей, бачення свого місця в сім'ї. Але при цьому на малюнку не зображуються характеристики самої дитини як індивіда або кого-небудь з його сім'ї. Для цього існують інші спеціальні методики.

Для проведення діагностики «Малюнок моєї сім'ї» дитині дають чистий білий аркуш паперу і кольорові олівці. При цьому кажуть: «Намалюй тут свою сім'ю». Ніяких додаткових інструкцій і запитань дитині не задають, а залишають на деякий час у спокої. Час надається дитині необмежену. В основному на це витрачається не більше 35-40 хвилин [22, с.76-78].

При створенні дитиною малюнка фахівець соціальної сфери проводить спостереження за процесом малювання. У спеціальному протоколі варто відзначити послідовність зображення об'єктів, стирання зображень, емоційні реакції, спонтанні висловлювання. Після завершення малювання можна задати уточнюючі питання.

2.2.Результати експериментального дослідження впливу деінституалізації на особистість дитини

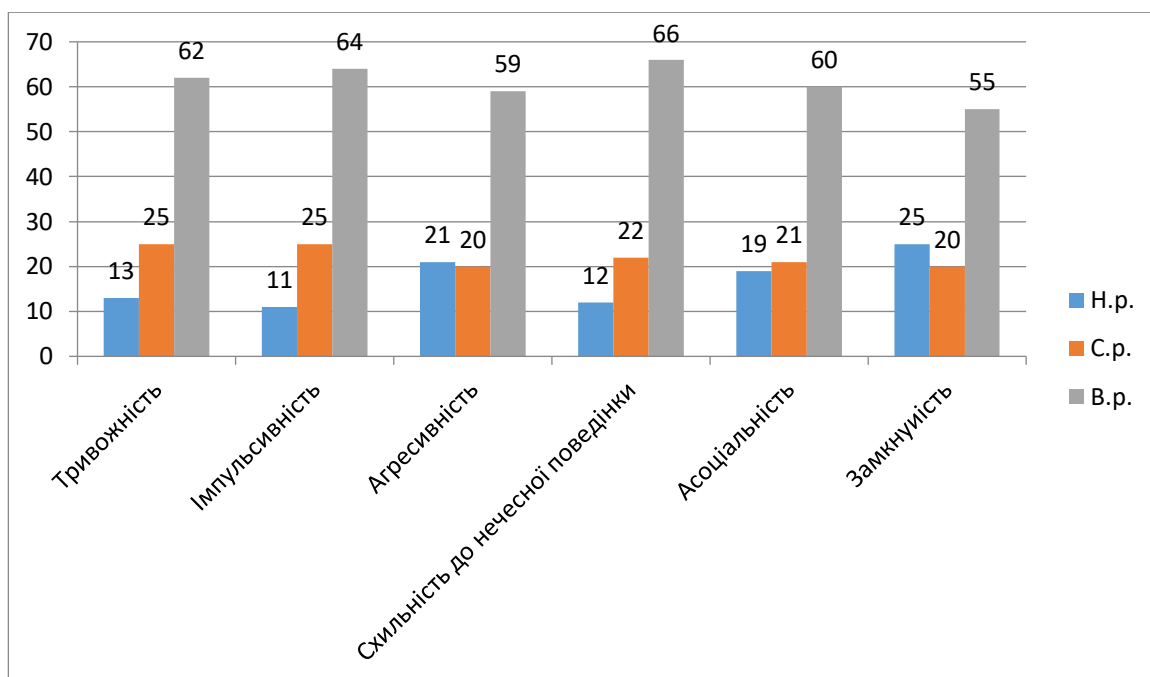
Провівши дослідження з дітьми за визначеними методиками (діагностика вад особистісного розвитку (ДВОР, автор З.Карпенко); методика дослідження соціально-психологічної адаптації (К.Роджерса-Р.Даймонда); проєктивна методика «Малюнок моєї сім'ї») ми отримали такі результати.

Ми отримали такі результати за методикою ДВОР (З.Карпенка): тривожність (низька 13%, середня 25%, висока 62%); імпульсивність (низька 11%, середня 25%, висока 64%); агресивність (низька 21%, середня 20%, висока 59%); нечесність (низька 12%, середня 22%, висока 66%); асоціальність (низька 19%, середня 21%, висока 60%); замкнутість (низька 25%, середня 20%, висока 55%); невпевненість (низька 18%, середня 24%, висока 58%). Отримавши такі результати дітей з інтернатних установ, можна стверджувати, що діти потребують кваліфікованої роботи фахівця соціальної роботи, з корекції негативної поведінки та емоційної стійкості.

Таблиця 1.

Результати діагностування дітей за методикою З.Карпенка «Діагностика вад особистісного розвитку» (% відношення)

№	Характеристики	Н.Р.	С.Р.	В.Р.
1.	Тривожність	13	25	62
2.	Імпульсивність	11	25	64
3.	Агресивність	21	20	59
4.	Схильність до нечесної поведінки	12	22	66
5.	Асоціальність	19	21	60
6.	Замкнутість	25	20	55
7.	Невпевненість	18	24	58

Рисунок 1. Результати діагностування дітей за методикою

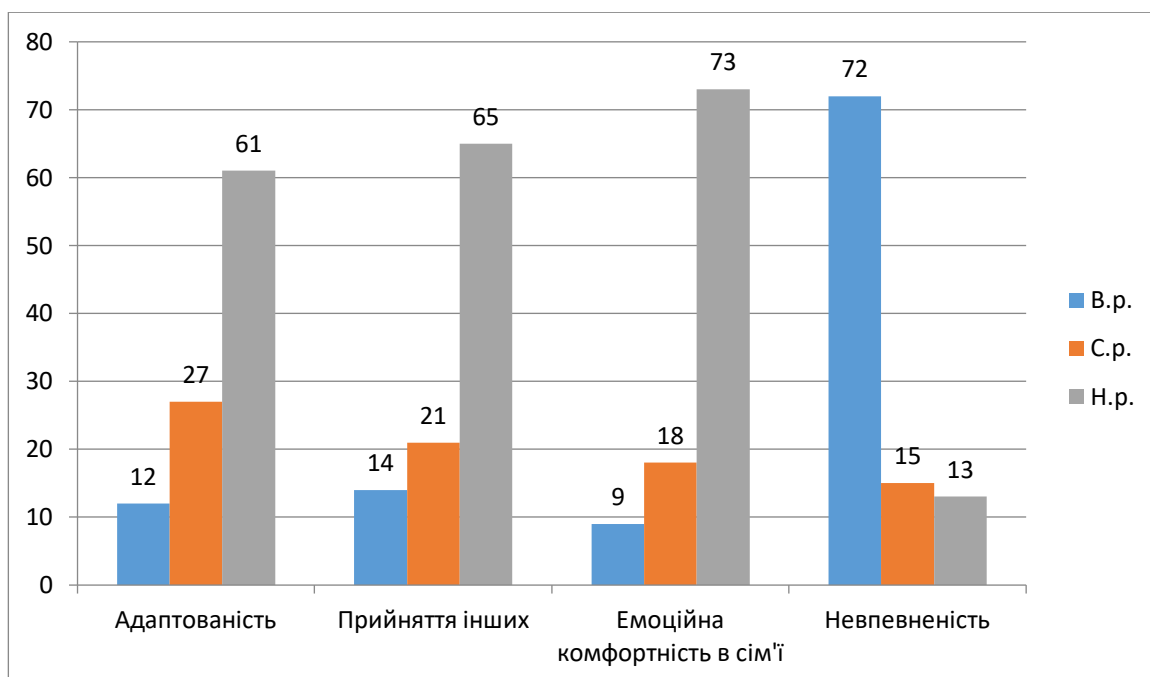
З. Карпенка «Діагностика вад особистісного розвитку» (% відношення)

Другою методикою, яку ми провели, була методика діагностики соціально-психологічної адаптації, запропонована К. Роджерсом і Р. Даймондом. Провівши її ми отримали такі результати: адаптованість (високий рівень 12%, середній рівень 27%, низький рівень 61%); прийняття інших (високий рівень 14%, середній рівень 21%, низький рівень 65%); емоційна комфортність (високий рівень 9%, середній рівень 18%, низький рівень 73%); невпевненість (високий рівень 72%, середній рівень 15%, низький рівень 13%). Отже за результатами діагностування, можна зробити висновки, що результати є не втішними.

Таблиця 2.

Результати діагностування за методикою К.Роджерса і Р.Даймонда «Соціально-психологічна адаптація» (% відношення)

№	Властивості особистості	В.Р.	С.Р.	Н.Р.
1.	Адаптованість	12	27	61
2.	Прийняття інших	14	21	65
3.	Емоційна комфортність в сім'ї	9	18	73
4.	Невпевненість	72	15	13

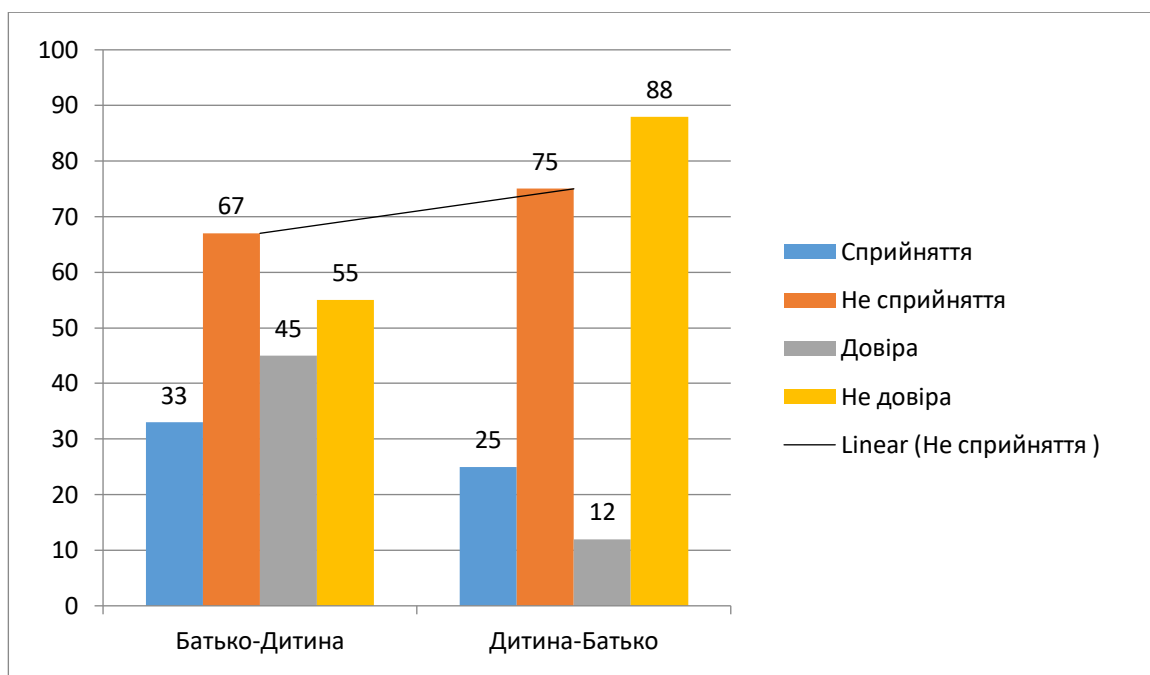
Рисунок 2. Графічне зображення результатів діагностування за методикою К.Роджерса і Р.Даймонда «Соціально-психологічна адаптація» (% відношення)

В ході проведення експерименту ми провели класичну проєктивну методику «Малюнок моєї сім'ї» та дослідили взаємовідносини дитини у сім'ї, на рівні «батько-дитина» та «дитина-батько», та отримали такі результати. На рівні «батько-дитина» (сприйняття 33%, не сприйняття 67%; довіра 45%, не довіра 55%). На рівні «дитина-батько» (сприйняття 25%, не сприйняття 75%; довіра 12%, не довіра 88%). Можна зробити висновки, що результати є не втішними з обох сторін, та потребують допомоги фахівця соціальної сфери.

Таблиця №3.

Діагностика за методикою «Малюнок моєї сім'ї» (% відношення)

№	Взаємовідносини на рівні:	Сприйняття	Не сприйняття	Довіра	Не довіра
1.	Батько-дитина	33	67	45	55
2.	Дитина - батько	25	75	12	88

Рисунок 3. Графічне зображення результатів діагностування за методикою «Малюнок моєї сім'ї» (% відношення)

2.3. Соціально-педагогічні умови реінтеграції дітей в біологічних сім'ях

Реінтеграція дитини в сім'ю – це тривалий процес, який включає як попередню підготовку, так і подальший супровід та підтримку вже після повернення дитини в біологічну родину. Надзвичайно важливою в цьому процесі є глибока оцінка ризиків, ресурсів і можливостей дітей, сім'ї та громади для визначення, чи реінтеграція в даному випадку дійсно відповідає інтересам дитини. Базова модель оцінки сім'ї має включати: фактори ризику, які впливають на безпеку та благополуччя дитини, та необхідні зміни в цій сфері, сильні та слабкі сторони сім'ї, усвідомлення членами сім'ї реальних причин розлучення з дитиною, а також готовність та здатність сім'ї до необхідних змін, здатність членів сім'ї забезпечувати дитині належний догляд, економічну стабільність у сім'ї[26, с.46-54].

Термін «реінтеграція» вживається, але ні процедурно, ні документально такий процес не визначений. У результатів будь – які завдання з проведення заходів з деінституалізації стикаються з відсутністю в законодавстві способу та процедури їх реалізації.

Реінтеграція дітей в біологічні сім'ї вимагає спеціального соціально – педагогічного супроводу, що полягає в таких видах роботи:
1. Психологічна підтримка: Діти, які повертаються в біологічні сім'ї, можуть переживати стрес і тривожність. Спеціалісти повинні надавати психологічну підтримку як дітям, так і батькам. Також ця умова «психологічна підтримка», має сприяти сприятливій адаптації дитини та батьків один до одного, та до нових умов проживання дитини.

2. Оцінка сімейного середовища (моніторинг). Важливо оцінити, чи забезпечує біологічна сім'я безпеку, здоров'я та нормальний розвиток дитини, а також потреб дитини в одязі, харчуванні і так далі. Також складається акт житлових умов, щоб визначити умови проживання дитини в біологічній родині..

3. Навчання батьків. Батьки повинні мати можливість отримати навчання та

підтримку щодо виховання дітей, особливо якщо вони не були разом протягом тривалого часу.

4. Моніторинг і підтримка. Після реінтеграції слід забезпечити систематичний моніторинг сімейного стану та відразу реагувати на можливі проблеми.

5. Забезпечення освіти та соціальної адаптації. Діти повинні мати доступ до якісної освіти та підтримки у соціальній адаптації.

6. Робота з спільнотою. Важливо залучити родину та громаду до підтримки реінтеграції дітей в біологічних сім'ях.

7. Юридичний захист. Забезпечення правового захисту дітей у разі, якщо це необхідно [17, с. 116-119].

Це лише загальний огляд, і конкретні соціально-педагогічні умови можуть різнитися в залежності від конкретних обставин та потреб дитини та сім'ї.

Основні напрями соціального супроводу фахівця соціальної сфери з реінтегрованою сім'єю:

1. Соціально-педагогічне дослідження з метою виявлення соціальних та особистісних проблем сім'ї: соціально-педагогічна діагностика з метою виявлення особистісних проблем сім'ї.

2. Соціально-педагогічний захист прав дитини: виявлення та підтримка сімей, які потребують соціального захисту, опіки, піклування; захист прав та інтересів дітей у різних інстанціях; захист та індивідуальна робота з учнями, що піддаються насильству та агресії з боку дорослих.

3. Забезпечення соціально-педагогічної підтримки. Раннє виявлення неблагополучних сімей, створення банку даних сімей, що мають дітей з особливими потребами: пропаганда здорового способу життя в родині як необхідної умови успішної соціалізації дітей; психолого – педагогічна освіта з метою створення оптимальних умов для взаєморозуміння в сім'ї; духовно-ціннісне просвітництво; сприяння включення батьків у навчально-виховний процес, організація «круглих столів», семінарів для батьків.

4.Соціально-педагогічне консультування. Організація та проведення індивідуальних консультацій для сімей, які опинилися у важких життєвих ситуаціях.

5.Соціально-педагогічна профілактика, корекція та реабілітація. Раннє виявлення та попередження фактів відхилення поведінки дітей; забезпечення профілактичної та корекційної роботи з дітьми, які перебувають на різних видах обліку («група ризику»); організація превентивно-профілактичної роботи з особами «групи ризику»; організація реабілітації дітей, які зазнають різних труднощів у системі відносин, що викликають дезадаптацію.

6.Сприяння створенню педагогічно орієнтованого середовища для оптимального розвитку особистості дитини. Зосередження уваги адміністрації навчального закладу на проблемах і потребах учнів.

7.Підтримка соціальної діяльності дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Робота в службах соціального захисту.

8.Організаційно- методична діяльність. Аналіз і узагальнення досвіду соціально- педагогічної діяльності; участь у методичних семінарах, конференціях різного рівня із соціально-педагогічних проблем[8, с.12-13].

Реінтеграція дітей в біологічні сім'ї вимагає створення особливих соціально-педагогічних умов:

*1.Здоровий спосіб життя сім'ї /батьків.*Здоровий спосіб життя – це формування психологічної установки на збереження, зміцнення та примноження власного здоров'я та здоров'я оточуючих, активна діяльність особистості в цьому напрямку.Здоровий спосіб життя – це не просто сума засвоєних знань, а спосіб життя, адекватна поведінка в різних ситуаціях.

2. Партнерська взаємодія між батькам та дитиною. Партнерська взаємодія передбачає наявність психологічного контакту між батьками та дитиною.У сімейному вихованні дитини, у постійному контакті з нею батьки повинні прагнути до виникнення між ними почуття довіри, до безболісного подолання різного роду непорозумінь, до педагогічної доцільності у створенні умов для виховання.

3. Створення належних умов для забезпечення індивідуальних потреб дитини. Забезпечуючи дітям безпечне середовище і адаптуючи його з урахуванням конкретних навчальних потреб, батьки сприяють тому, щоб діти діяли у співпраці, брали участь у різних заняттях і завданнях, не боялися ризикувати і братися за більш складні завдання[1, с.78-93].

4. Позитивний соціально-психологічний клімат в сім'ї. Психологічний клімат - це емоційно-психічний настрій, який формується в сім'ї під час взаємодії її членів. Настрій виникає внаслідок того, що за безпосередніх особистих контактів усі зв'язки між людьми набувають емоційно-психологічного забарвлення, яке визначається ціннісними орієнтаціями, моральними нормами та інтересами членів сім'ї. На думку вчених, психологічний клімат конкретних сімей формується під впливом двох основних факторів: мікросоціальних умов життя сім'ї (її складу, рівня добробуту, соціального статусу) і соціально-психологічного клімату в цілому, основні елементи якого засвоюються в результаті тісного спілкування членів сім'ї.

Головною умовою нормального психосоціального розвитку дитини є спокійна та доброзичлива атмосфера в сім'ї, яка створюється завдяки постійній присутності батьків, які приділяють увагу емоційним потребам дитини, розмовляють, грають, займаються разом, слухати, давати поради та підтримувати дисципліну. Але разом з тим необхідно надавати дитині більше самостійності, можливість спілкуватися з іншими дітьми та дорослими, особливо це стосується підлітків.

5. Безпечні умови проживання та виховання дитини в сім'ї. До безпечних умов також належать житлово-побутові умови утримання дитини, належні умови для їх проживання та виховання. Також діти мають бути забезпечені сезонним одягом, предметами особистої гігієни, іграшками, художньою літературою, належним чином підготовлені до школи. Умови проживання дітей мають відповідати санітарним нормам, окрема кімната зі спальним місцем, місцем для підготовки уроків, відпочинку[31, с.34-37].

2.4.Науково-практичні рекомендації для працівників соціальної сфери, педагогів та батьків щодо соціального супроводу дітей з інтернатних установ в біологічні сім'ї

Важливою умовою всебічного і гармонійного розвитку дитини є сімейне виховання, яке формує позитивні емоційні стосунки, забезпечує турботу та навчання відповідно до віку, індивідуальних потреб і можливостей дитини, формує її світогляд і моральні орієнтації, уміння та навички, необхідні для успішної соціалізації. Створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї передусім передбачає здійснення заходів, спрямованих на запобігати відриву дітей від батьків, сприяти розвитку на рівні територіальних громад послуг, спрямованих на раннє виявлення проблем у сім'ї та надання допомоги та підтримки сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих ситуаціях. Забезпечувати право дитини на виховання в сім'ї надається Національною стратегією реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та плану заходів щодо реалізації його I етапу. (підготовчий). Кожен етап реалізації стратегії передбачає розвиток освітніх, соціальних, медичних, реабілітаційних послуг для дітей та сімей з дітьми на рівні територіальної громади[4, с.4-6].

Надзвичайно актуальним є питання доступності якісних соціальних послуг на підтримку сімей з дітьми за місцем проживання. Адже в умовах здійснення реформи місцевого самоврядування та територій організації влади в Україні 50 територіальна громада має стати базовим центром забезпечення прав дітей, їх благополуччя, безпеки та стабільності. IN у процесі децентралізації формується мережа соціальної роботи на рівні громади. Так, за інформацією Мінсоцполітики, з метою забезпечення соціальних послуг сім'ям, дітям та молоді, які перебувають у складній життєвій ситуації обставин, відповідно до потреб територіальної громади. До виконавчого списку включено 356 об'єднаних територіальних громад комітетів, 745 посад спеціалістів із соціальної роботи, соціальних працівників та інших

спеціалістів, до повноважень яких входить надання соціальних послуг на рівні громади. Крім того, до складу держави введено 236 об'єднаних територіальних громад комунальні установи, що фінансуються з місцевого бюджету, 684 посади спеціалісти із соціальної роботи.

Соціальний супровід дітей з інтернатних установ в біологічні сім'ї є важливою складовою їх реінтеграції. Ось деякі методичні рекомендації для працівників соціальної сфери, педагогів і батьків.

Для працівників соціальної сфери: Індивідуалізація підходу: Розробіть індивідуальні плани супроводу для кожної дитини, враховуючи їхні потреби, можливості та особливості.

Співпраця з батьками: Працівники соціальної сфери повинні активно співпрацювати з батьками або опікунами, надавати їм підтримку та навчати вмінням виховувати дитину.

Постійний моніторинг: Забезпечте систематичний моніторинг адаптації дитини в біологічній сім'ї та реагуйте на можливі проблеми.

Психологічна підтримка: Забезпечте доступ до психологічної підтримки для дітей та їхніх сімей.

Для педагогів:

Навчання та підтримка: Підтримуйте дітей в навчанні та соціальній адаптації, допомагаючи їм здобувати необхідні навички для успішного життя в сім'ї та суспільстві.

Підтримка в розвитку: Сприяйте розвитку талантів та інтересів дітей, допомагаючи їм знайти своє місце в новому оточенні.

Сприяння взаєморозумінню: Пояснюйте дітям і їхнім батькам або опікунам важливість взаєморозуміння та підтримки одне одного.

Для батьків:

Відкрита комунікація: Активно спілкуйтеся зі своєю дитиною, вислуховуйте її потреби та переживання.

Терпимість і теплота: Даруйте дитині час на адаптацію та проявляйте терпимість та теплоту у стосунках.

Навчання батьківських навичок: Вивчайте методи виховання та навчайтесь, як краще сприяти розвитку та самореалізації своєї дитини.

Самопідтримка: Не забувайте про власну самопідтримку та психологічний стан[23, с.216-219].

Ці рекомендації можуть бути адаптовані до конкретної ситуації та потреб дітей та сімей, але загальний принцип полягає в тому, щоб створити сприятливі умови для успішної реінтеграції та адаптації дітей з інтернатів в біологічні сім'ї.

2.5.Тренінгова програма для дітей з метою успішної адаптації до нових умов проживання

Мета тренінгової програми: допомогти дітям ефективно соціалізуватися, набути навичок взаємодії в сім'ї, орієнтуватися в складному, суперечливому світі, за необхідності знайти вихід із кризової ситуації (Додаток Г.).

Основні завдання тренінгу:

- розвиток комунікативних здібностей, навичок міжособистісної взаємодії;

- формування навичок цілепокладання, навичок рефлексії власного «Я», навичок розуміння та комунікативної взаємодії з іншими;

- підвищення соціально-психологічної компетентності учасників та розвиток у них здібностей та потреб до самопізнання себе та оточуючих, ефективної взаємодії з оточуючим світом;

- формування активної соціальної позиції особистості;

- активізація власних ресурсів до змін[29, с.71-74].

Основна ідея тренінгу - не тиснути, не примушувати, не зламати дитину, а допомогти їй навчитися ефективно взаємодіяти з іншими, стати собою, приймаючи і люблячи себе, подолати стереотипи, які заважають жити радісно і щасливо, насамперед у спілкуванні з іншими людьми.

Оптимальна кількість учасників тренінгової групи: 7-10 осіб. Організація занять: тренінг складається з 18 занять тривалістю одна академічна година, які проводяться двічі на місяць.

Кожне тренінгове заняття урок складається з трьох частин:

- 1) теоретичний матеріал, поданий у формі гри, міні-лекції;
- 2) практичні заняття, під час яких діти можуть оволодіти необхідними навичками та практично використовувати набуті теоретичні знання;
- 3) обговорення вправ.

Проведення корекційних занять допомагає:

- формуванню здатності співпереживати, розуміти переживання, стани та інтереси інших;

- прищеплення навичок адекватного та рівноправного спілкування;
- розкриття та розвиток здібностей учнів;
- формування інтересу до себе та до оточуючих;
- формування відповідальної поведінки;
- розвиток цілеспрямованої особистості.

Теми корекційних занять: пізнай себе;емоції;подивись на себе зі сторони; самооцінка; зона радості та здоров'я; спілкування; невербальна комунікація; відносини з іншими; цінність життя.

Принципи роботи тренінгової групи:

- 1.Принцип «безпеки»-встановлення позитивних взаємних стосунків стосунків для розкриття внутрішнього світу і прийняття самого себе та учасників групи.
- 2.Принцип «тут і тепер»передбачає вирішення проблем під час конкретної роботи групи.
- 3.Принцип «персоніфікації» висловлювання кожного учасника тренінгової групи ведеться від власного імені, формує почуття відповідальності за власні висловлювання.
- 4.Принцип «конфіденційності» передбачає збереження інформаціїпро учасників групи в межах даного психологічного простору[21, с.90-100].

Основні блоки тренінгу:

- 1.Підготовчий етап. Ознайомлення учасників тренінгу з основними цілями та завданнями тренінгу; пояснення очікувань та пообоювання учасників групи від тренінгу.
- 2.Основний етап проведення тренінгової програми:
  - А) діагностика, аналіз і оцінка власного «Я», його потенціалу;
  - Б)знайомство з поняттям «адаптація» та його складовими. Навчання та відпрацювання технік самопрезентації. Тренінгові методи: вправи на підвищення групової динаміки та згуртованості; проєктивні творчі розповіді; організаційно-діяльнісні ігри, вправи на розвиток соціальної перцепції, групове обговорення результатів виконання вправ;

В)аналіз основних проблем самопрезентації власного «Я», аналіз та самооцінка власних якостей та почуттів. Прогнозування та планування власного життя: постановка та аналіз цілей, розвиток внутрішнього потенціалу, як основи успішного майбутнього. Тренінгові методи: творчі вправи вправи на розвиток рефлексії, методи арт- терапії, групове обговорення результатів;

Г)формування навичок ефективної комунікації: ефективне слухання,рефлексивне слухання, передача інформації, використання відкритих запитань, техніки перекладування. Тренінгові методи: ситуаційно- рольова гра, дидактична гра, ситуаційна гра, гра-розминка;

Д)формування навичок міжособистісної взаємодії: навичок групової дискусії, «мозкового штурму, навичок групового прийняття рішень».

3. Заключний етап тренінгу: узагальнення психологічного тренінгу, набутих компетентностей, отримані під час роботи в тренінговій групі. Обговорення вражень від тренінгової роботи з учасниками групи, усвідомлень змін, які відбулися. Тренінгові методи: рольова гра, ігри на підвищення групової згуртованості, ігри, розминки, групова дискусія, зворотній зв'язок [7, с.20-25].

В нашому тренінгу, адаптація розглядається як сукупність трьох аспектів, що відображають основні напрями діяльності студентів:

- Адаптація до нових побутових умов проживання;
- Адаптація до нових членів родини;
- Адаптація до ноих умов навчання.

Висновки до II розділу

В другому розділі ми експериментально перевірили реінтеграцію дітей в біологічні родини на прикладі сімей міста Хмельницького.

До проведення експерименту ми запросили 12 сімей (10 дорослих та 20 дітей). Дослідження проходило на базі Хмельницького міського центру соціальних служб.

В ході дослідження ми використали такі психодіагностичні методики:

1. Діагностика вад особистісного розвитку (ДВОР автор З.Карпенко).
2. Методика дослідження соціально- психологічної адаптації (К.Роджерса, Р.Даймонда).
3. Проективна методика «Малюнок моєї сім'ї»

За результатами діагностування в цілому ми встановили, що у дітей з інтернатних установ: високий рівень агресивності, тривожності, імпульсивності, схильності до нечесної поведінки, асоціальність, замкнутість, невпевненість тобто виховання в інтернатних закладах, не піди на користь формування особистості.

Для корекції поведінки та зменшення асоціальних проявів у ній нами були запропоновані види роботи з інтеграції дітей в біологічні сім'ї:

1. Психологічна підтримка.
2. Оцінка та моніторинг сімейного середовища.
3. Навання батьків.
4. Моніторинг і підтримка.
5. Забезпечення соціальної адаптації.
6. Робота з спільнотою.
7. Юридичний захист.

А також основні напрями соціального суповоду:

1. Соціально-педагогічне дослідження.
2. Соціально-педагогічний захист.
3. Забезпечення соціально-педагогічної підтримки.
4. Соціально-педагогічне консультування.

5. Соціально-педагогічна профілактика, корекція та реабілітація.

6. Створення сприятливого психологічного клімату.

Реінтеграція дітей в біологічні сім'ї вимагає створення особливих соціально-педагогічних умов:

- 1.Здоровий спосіб життя батьків.
- 2.Партнерська взаємодія між батьками і дитиною.
- 3.Створення належних умов для забезпечення індивідуальних потреб.
- 4.Позитивний соціально-психологічний клімат в сім'ї.
- 5.Безпечні умови проживання дитини і сім'ї.

Також нами були розроблені методичні рекомендації для працівників соціальної сфери, педагогів та батьків, щодо соціального супроводу дітей х інтернат них установ в біологічні сім'ї.

Методичні рекомендації були поділені на напрями.

Для працівників соціальної сфери:

- Індивідуалізаційний підхід;
- Співпраця з батьками;
- Моніторинг;
- Психологічна підтримка;
- Соціальний супровід.

Для пелагів:

- Навчання і підтримка;
- Індивідуальний розвиток;
- Сприяння взаємодії з соціумі.

Для батьків:

- відкрита комунікація;
- терпимість і емоційне тепло;
- навчання батьківських компетентностей;
- самопідтримка.

Тренінгова програма для дітей з метою успішної адаптації до нових умов проживання складається з 10 занять. Мета яких полягає в допомозі дітям

ефективно соціалізуватися, набути навичок взаємодії в сім'ї, орієнтуватися в складному суперечливому світі, за необхідності знайти вихід із крихової ситуації.

Основні завдання тренінгу:

- Розвиток комунікативних здібностей, навичок міжособистісної взаємодії;
- Формування навичок цілепокладання, навичок рефлексії власного «Я»;
- Підвищення соціально- психологічної учасників та розвиток у них здібностей та потреб до самопізнання себе та оточуючих;
- Ефективна взаємодія з оточуючим світом;
- Формування активної соціальної позиції особистості;

Принципи роботи тренінгової групи: конфіденційність, активність, персоніфікація, тут і тепер, безпеки.

ВИСНОВКИ

В першому розділі ми дослідили поняття «сім'я», «діти - сироти» опираючись на наукові праці вітчизняних науковців. Визначили види сирітства. Вивчили питання реформування інтернатних установ, а загалом сам процес де інституалізації а дали тлумачення цьому поняттю.

На суспільному рівні сім'я та батьківство виступають як соціальні інститути, котрі створюють, формуються, стабілізуються та розвиваються на рівні малої групи і виражаються індивідуально через одноосібне самопочуття кожного члена суспільства.

Обґрунтували вплив інституційних закладів на особистість дитини: її емоційну-вольову сферу, характер, моральні якості, темперамент, поведінку, здібності і т.д. Дослідили мету, завдання, напрямки процесу деінституалізації.

Охарактеризували діяльність фахівця соціальної сфери, в ході реалізації соціального супроводу з біологічної сім'єю: форми, методи, напрями діяльності.

Визначили ключові напрями фахівця соціальної сфери:

- Оцінка потреб;
- Розробка індивідуального плану роботи з кожним членом біологічної сім'ї;
- Підтримка у батьківстві;
- Психологічна підтримка;
- Співпраця з іншими фахівцями.

Встановили, що основними методами, які використовує фахівець соціальної роботи у своїй діяльності є: теоретичні (спостереження та аналіз) та практичні (соціально-економічні): фінансова допомога, а саме соціальна та сімейна; встановлення пільг, субсидій; патронаж; побутове обслуговування; мотиваційне заохочення; організаційно-розпорядчі методи.

Форми роботи із біологічною сім'єю: групові (групи самопомоги, взаємопідтримки, зустрічей): навчання біологічних батьків через тренінги,

секційні заняття, майстер-класи, психологічні марафони, групові обговорення, арт студія;

- Індивідуальні: бесіди з біологічними батькам, з дітьми.

В другому розділі ми експериментально перевірили реінтеграцію дітей в біологічні родини на прикладі сімей міста Хмельницького.

До проведення експерименту ми запросили 12 сімей (10 дорослих та 20 дітей). Дослідження проходило на базі Хмельницького міського центру соціальних служб.

В ході дослідження ми використали такі психодіагностичні методики:

4. Діагностика вад особистісного розвитку (ДВОР автор З.Карпенко).
5. Методика дослідження соціально- психологічної адаптації (К.Роджерса, Р.Даймонда).
6. Проективна методика «Малюнок моєї сім'ї»

За результатами діагностування в цілому ми встановили, що у дітей з інтернатних установ: високий рівень агресивності, тривожності, імпульсивності, схильності до нечесної поведінки, асоціальність, замкнутість, невпевненість, тобто виховання в інтернатних закладах, не пішло на користь дитині.

Для корекції поведінки та зменшення асоціальних проявів у ній, нами були запропоновані види роботи з інтеграції дітей в біологічні сім'ї:

1. Психологічна підтримка.
2. Оцінка та моніторинг сімейного середовища.
3. Навчання батьків.
4. Моніторинг і підтримка.
5. Затезпечення соціальної адаптації.
6. Робота з спільнотою.
7. Юридичний захист.

А також основні напрями соціального суповоду:

7. Соціально-педагогічне дослідження.
8. Соціально-педагогічний захист.

9. Забезпечення соціально-педагогічної підтримки.
10. Соціально-педагогічне консультування.
11. Соціально-педагогічна профілактика, корекція та реабілітація.
12. Створення сприятливого психологічного клімату.

Реінтеграція дітей в біологічні сім'ї вимагає створення особливих соціально-педагогічних умов:

1. Здоровий спосіб життя батьків.
2. Партнерська взаємодія між батьками і дитиною.
3. Створення належних умов для забезпечення індивідуальних потреб.
4. Позитивний соціально-психологічний клімат в сім'ї.
5. Безпечні умови проживання дитини і сім'ї.

Також нами були розроблені методичні рекомендації для працівників соціальної сфери, педагогів та батьків, щодо соціального супроводу дітей з інтернатних установ в біологічні сім'ї.

Методичні рекомендації були поділені на напрями.

Для працівників соціальної сфери:

- Індивідуалізаційний підхід;
- Співпраця з батьками;
- Моніторинг;
- Психологічна підтримка;
- Соціальний супровід.

Для педагогів:

- Навчання і підтримка;
- Індивідуальний розвиток;
- Сприяння взаємодії з соціумом.

Для батьків:

- відкрита комунікація;
- терпимість і емоційне тепло;
- навчання батьківських компетентностей;
- самопідтримка.

Тренінгова програма для дітей з метою успішної адаптації до нових умов проживання складається з 10 занять. Мета яких полягає в допомозі дітям ефективно соціалізуватися, набути навичок взаємодії в сім'ї, орієнтуватися в складному суперечливому світі, за необхідності знайти вихід із кризової ситуації.

Основні завдання тренінгу:

- Розвиток комунікативних здібностей, навичок міжособистісної взаємодії;
- Формування навичок цілепокладання, навичок рефлексії власного «Я»;
- Підвищення соціально-психологічної стійкості учасників та розвиток у них здібностей та потреб до самопізнання себе та оточуючих;
- Ефективна взаємодія з оточуючим світом;
- Формування активної соціальної позиції особистості;

Принципи роботи тренінгової групи: конфіденційність, активність, персоніфікація, тут і тепер, безпеки.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Агаджанян Н.А. Адаптація и резервы организма. - М.: Физкультура и спорт, 2013. – 400с.-С. 78-93.
2. Алексєєнко Т.Ф. Книга для батьків:[Посібник до тренінгового курсу “Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі” (у трьох частинах). Частина перша/ За заг. ред. Т.Ф. Алексєєнко]. – К.: Держсоцслужба, 2017. – 184с. –С.89-94.
3. Балл Г.А. Понятие адаптации и его значение для психологи личности // Вопросы психологии. – 2019. - № 1. – С. 92-100.
4. Брудный В.И. Профессиональная и социально-психологическая адаптация студентов и молодых специалистов. – М.: Наука, 1976. – 356с.-С.4-6
5. Бондаренко О.Ф. Психологічні особливості сучасної студентської молоді // Практична психологія та соціальна робота.- 2003.- №4.- С. 8-11.
6. Барко В.І. Розвиток здібностей і творчого потенціалу. Обдарована дитина.- 2005.- № 1.- С. 27-29.
7. Бєвз Г.М. Дитина в прийомній сім’ї: Нотатки психолога. Київ: Український ін-т соціальних досліджень, 2001. – 101с.-С.20-25.
8. Бєвз Г.М. Прийомна сім’я: методика створення і соціального супроводу: Науково-методичний посібник. Київ. Центр стратегічної підтримки, 2023.- 92 с.-С.12-13.
9. Бєвз Г.М. Прийомна сім’я: соціально-психологічні виміри: [Монографія. Київ: Видавничий Дім “Слово”, 2019. – 352с.-С.10-16.
10. Бєвз Г.М. Технології створення функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу. Київ.: Державний інститут проблем сім’ї та молоді, 2023. – 188с.-С.67-71.
11. Болдарєва С.О. Становлення особистості дитини дошкільного віку в процесі взаємодії різних соціальних інститутів / С.О. Болдарєва /Електронний ресурс
http://psihoped.ucoz.ru/blog/stanovlennja_osobistosti_ditini_doshkilnogo_viku_v_procesi_vzaemodiji_riznikh_socialnikh_institutiv/2011-05-25-26 30.01.2023 р.

- 12.Бондар С.Б. Соціальні служби – родині: Розвиток нових підходів в Україні. Київ, 2022. – 128с.-С.80-87.
- 13.Войтович Н. «Криза третього курсу» як переломний етап професійного становлення студентів // Особистісні кризи студенського віку: Зб. наук. Статей. Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – С. 52-62.
- 14.Все про адаптацію. Спецвипуск газети «Психолог». – 2004. - № 25-26 (121-122). – 120 с.-С.43-47.
- 15.Вступ до соціальної роботи: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.За ред. Т.В. Семигіної, І.І. Миговича.- К.: Академвидав, 2005.- 304 с.-С.202-205.
- 16.Вельбовець Н. Соціальна політика і соціальна робота. Київ,2018, 1-2 (5-6).- 160с.-С.12-18.
- 17.Вельбовець Н. Соціальна політика і соціальна робота. Київ, 2019, 3-4 (11,12).- 208с.-С.116-119.
18. Гейник О. Криза адаптації першокурсників-випусників сільських шкіл до умов студенського життя.Особистісні кризи студенського віку: Зб. наук. Статей.–Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2021. – С. 31-44.
- 19.Зотова О.И., Кряжева И.Н. Некоторые аспекты социально-психологической адаптации личности.Сб. ст.. Наука, 2016. – С. 219-232.
- 20.Иванова Н.Л., Мнацаканян И.А. Межкультурная адаптация студентов // Вопросы психологии.- 2007.- № 2.- С. 91-98.
- 21.Кондратьев М.Ю., Вартанова М.Ю. Особенности адаптации развивающейся личности в условиях становления ученической группы 2006.- № 5.- С. 90-100.
- 22.Казьміренко В.П. Програма дослідження психо-соціальних чинників адаптації молодій людині до навчання у ВНЗ та майбутньої професії // Практична психологія та соціальна робота.- 2004.- № 6.- С. 76-78.

23. Литвиненко С. Дитина і середовище: проблеми взаємодії. Оновлення змісту та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наук. пр. — Вип. 22. — Рівне: РДГУ, 2022. — С. 216–219.
24. Музика О.Л. Рефлексія і динаміка розвитку здібностей: підходи до побудови методики дослідження. Житомир: Вид-во Рута, 2006.- С. 31-54.
25. Милославова Н.А. Адаптация как социально-психологическое явление.- М.: Наука, 2023.- 119с.-С.19-23.
26. Особливості періоду адаптації // Завуч.- 2017.- № 19-20.- С. 46-54.
27. Пилипенко Н. Мотиваційні механізми професійної адаптації особистості // Соціальна психологія.- 2018.- № 3.- С. 131-136.
28. Петровская Л.А. Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга.- М., 2012.-340с.-С.67-69.
29. Подляшаник В.В. Адаптаційний потенціал та професійне здоров'я особистості. Практична психологія та соціальна робота.- 2016.- № 12.- С. 71-74.
30. Профілактика та корекція порушень соціальної адаптації у дорослих // Мілютіна К. Форми психокорекційного впливу.- К., 2017.- с. 76-94.
31. Райгородський Д.Я. Практическая психодиагностика: методики и тесты. Учеб. Пособие.- Самара: БАХРАХ.- М, 2014.- 672с.-С.34-37.
32. Скрипко Л.В. Проблемы адаптации психологов в учреждениях образования // Практична психологія та соціальна робота.- 2002.- № 5.- С. 56- 59.
33. Саханюк С. Тренінг соціальної адаптації першокласників // Практична психологія та соціальна робота.- 2015.- № 2.- С. 91-99.
34. Спектор Е.Н. Основные проблемы адаптации студентов первого курса в вузе // Социальные и психологические аспекты профессиональной ориентации и адаптации учащейся молодежи.- Екатеринбург, 2004.- С. 27-30.
35. Соловье В.Н. Педагогические основы адаптации студентов в вузе // Педагогический процесс в политкультурной школе: Сб. науч. тр. М.; Чебоксары, 2002.- С. 89-95.

36. Свиридов Н.А. Социальная адаптация личности в коллективе // Социологические исследования.- 1980.- № 3.- С. 51-59.

37. Фурман А.В. Психодіагностика особистісної адаптивності: Наукове видання.- Тернопіль: Економічна думка, 2020.- 197 с.-С.23-27.

ДОДАТОК А

ДІАГНОСТИКА ВАД ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ (ДВОР)

Опитування для дітей 9—11 років (автор З. Карпенко)

Любий друже! Тобі пропонується відповісти на запитання, що стосуються різних сторін твоєї особистості: поведінки, самопочуття, бажань, переживань, переконань тощо. Ти маєш чудову нагоду поглянути на себе збоку і проаналізувати, що ти знаєш про себе, поділитися цими знаннями з дорослими, аби вони краще пізнали тебе і змогли тебе розуміти, спілкуватися з тобою, навчати тебе.

У спеціальному бланку для відповідей навпроти відповідного номера твердження треба поставити знак «+», якщо ти згоден з твердженням, і знак «-», якщо ти з твердженням не згоден. Не розмірковуй довго, відповідай одразу, вслуховуючись у зміст. Усі відповіді будуть правильними, якщо ти відповідатимеш чесно.

Прізвище, ім'я _____

Клас _____ Дата _____

Опитувальник ДВОР

1. Мені важко зосередитися на чомусь одному.
2. Я не можу довго працювати не втомлюючись.
3. Я переживаю з будь-якого приводу.
4. Під час виконання завдання я дуже напружений і скутий.
5. Я часто думаю про можливі неприємності.
6. Я боязкий, багато що викликає в мене страх.
7. Я не люблю чекати.
8. Я не люблю починати нову справу.
9. Я неспокійно сплю, погано засинаю.
10. Я невпевнений у своїх силах, боюся труднощів.
11. Я завжди швидко знаходжу відповідь, коли про щось запитують (можливо і неправильно, але дуже швидко).
12. У мене часто змінюється настрій.
13. Мені часто все набридає.
14. Я швидко, не вагаючись, приймаю рішення.
15. Я часто відволікаюся на уроках.
16. Коли хтось з дітей на мене кричить, я також кричу у відповідь.
17. Я впевнений, що впораюся з будь-яким завданням.
18. Я люблю діяти, а не розмірковувати.
19. В іграх я не підкоряюся правилам.
20. Я гарячкую під час розмови.
21. Коли хтось мене образить, я прагну поквитатися з ним.
22. Іноді мене тішить, коли я щось зламаю, розірву, розіб'ю.
23. Я дуже серджуся, коли хтось сміється з мене.
24. Мені здається, що інколи я хочу зробити якусь шкоду.

25. У відповідь на вказівки мені хочеться зробити все навпаки.
26. Я люблю бути першим, верховодити, підкоряти собі інших.
27. Я легко можу посваритися чи побитися.
28. Я не поступаюся іншим, не ділюся з ними нічим.
29. Я не можу змовчати, коли чимось незадоволений.
30. Часом я так наполягаю на своєму, що людям навколо уривається терпець.
31. Я люблю, коли мене хвалять за те, що насправді зробила інша людина.
32. Мені подобається отримувати більше від того, що насправді належить.
33. Я часто звинувачую кого-небудь у тому, в чому насправді винний сам.
34. Трапляється, що я привласнюю речі, що належать іншій людині.
35. Мені подобається перебільшувати, хвалитися, вигадувати небилиці.
36. Я часто порушую свої обіцянки.
37. Я завжди знаходжу виправдання непорядному вчинку.
38. Я не визнаю своїх помилок.
39. Я роблю все за для своєї вигоди.
40. Я рідко зізнаюсь, що заподіяв комусь шкоду.
41. Я часто порушую правила поведінки, встановлені вчителем.
42. Я люблю сміятися з інших.
43. Я кривджу своїх товаришів: б'ю їх, штовхаю, дражню.
44. Часто я говорю одне, а роблю протилежне.
45. Я розповідаю непристойні історії, вживаю лайливі слова.
46. Перекоаний, що мої пустощі нікому не шкодять.
47. Для своєї вигоди я часто обдурюю інших.
48. Діти скаржаться на мене, не хочуть гратися зі мною.
49. Я люблю розповідати жахливі історії, про які дізнався з кінофільмів і розмов між дорослими.
50. Я знущаюся з тварин, нищу без потреби рослини.
51. Я цураюся своїх ровесників, тримаюся від них віддалік.
52. Я не довіряю людям, побоююся їх.
53. Я не люблю дивитися в очі людині, з якою розмовляю.
54. Я мовчазний, не підтримую розмову з чужими людьми.
55. Мене часто запитують, чим я незадоволений.
56. Мене часто підозрюють у негарних вчинках.
57. Люди часто навмисно ображають мене.
58. Я часто буваю засмученим.
59. Я люблю гратися сам.
60. Дитяча компанія швидко мені набридає.
61. Мені небадуже, що про мене думають інші.
62. Я повинен завжди все знати.
63. Я не маю права помилятися
64. Я намагаюся виправдати свої вчинки перед іншими людьми.
65. Спочатку я дбаю про інших, а потім вже про себе.
66. Коли я зроблю помилку, у мене з'являється почуття провини.

67. Усі люди, з якими я спілкуюся, повинні мене любити.
 68. Інші люди мають право контролювати мою поведінку.
 69. Я намагаюся допомогти людям навіть тоді, коли мене про це не просять.
 70. Якщо я вже прийняв рішення, то не маю права передумати.
 71. Мої успіхи залежать від удачі, талану, щасливого випадку.
 72. Я волю почекати, поки мої труднощі розв'яжуться самі собою.
 73. Мої оцінки в школі не залежать від моїх здібностей.
 74. Мої успіхи залежать від допомоги інших людей.
 75. За мене вирішують інші, що і як робити.
 76. Я не винен, що не можу домогтися кращих результатів.
 77. Я не планую того, що зі мною трапляється.
 78. Я сам нічого не можу змінити в своєму житті.
 79. За моє здоров'я відповідають дорослі.
 80. Діти виростають такими, якими їх виховують батьки.
 81. Я більше люблю слухати казки, ніж вірші.
 82. Коли я їду з мамою в магазин, я більше хотів би, щоб мені купили цукерки, ніж книжку.
 83. Я не мрію стати актором.
 84. Мені не подобаються квіти.
 85. Мені більше подобається звичайна їжа, яку мама готує щодня, ніж фрукти — ананаси, мандарини, ківі.
 86. Я не радію, коли бачу щось красиве і незвичайне.
 87. Мене цікавлять технічні іграшки, наприклад, автомобілі, літаки, мотоцикли...
 88. Мені не подобається гратися з ляльками.
 89. Я не люблю вигадувати різні небилиці.
 90. Я не плачу, коли чую сумну історію.

Дешифратор для психолога:

Тривожність	Імпульсивність	Агресивність	Схильність до нечесної поведінки	Асоціальність	Замкнутість	Невпевненість	Екстернальність	Естетична нечутливість

8—10 балів — високий рівень вираженості вади;

4—7 балів — середній рівень вираженості вади;

1—3 бали — низький рівень вираженості вади.

ДОДАТОК Б

*Методика дослідження
соціально-психологічної адаптації
К. Роджерса - Р. Даймонда*

Мета: виявити осіб, котрі мають труднощі у процесі адаптації.

Вік досліджуваного: з 14 років.

Інструкція: ФСР пропонує досліджуваному прочитати висловлювання та порівняти їх зі своїм досвідом. У бланку слід зазначити відповідь, базуючись на таких оцінках:

- 0 - це мене зовсім не стосується;
- 1 - це мене не стосується;
- 2 - мабуть, це мене не стосується;
- 3 - не знаю, чи це мене стосується;
- 4 - це схоже на мене, але маю сумніви;
- 5 - це схоже на мене;
- 6 - це точно я.

Текст методики

1. Відчуває незручність, коли вступає з кимось у діалог.
2. Не має бажання розкриватися перед іншими,
3. У всьому подобається ризик, боротьба, змагання.
4. Має до себе високі вимоги.
5. Часто сварить себе за те, що зробив.
6. Часто відчуває себе пригнобленим.
7. Має сумніви, що може подобатися особам протилежної статі.
8. Свої обіцянки виконує завжди.
9. Теплі, добрі стосунки з оточуючими.
10. Людина стримана, замкнена; тримається осторонь.
11. У невдачах звинувачує себе.
12. Людина відповідальна; на неї можна покластися.
13. Відчуває, що не може змінити щось, усі зусилля марні.
14. На багато речей дивиться очима однолітків.
15. Приймає в цілому ті правила й вимоги, яких варто дотримуватись.
16. Власних переконань і правил не вистачає.
17. Подобається мріяти, іноді - вдень; важко повертається від мрії до реальності.
18. Завжди готовий до захисту і навіть нападу: переживає образи болісно, розмірковуючи над способами помсти.

19. Уміє керувати собою і власними вчинками, примушувати себе або дозволяти собі; самоконтроль для нього - не проблема.
20. Часто змінюється настрій: настає нудьга.
21. Усе, що стосується інших, не хвилює: зосереджений на собі, зайнятий собою.
22. Люди, як правило, йому подобаються.
23. Не соромиться своїх почуттів, відкрито їх виражає.
24. Серед великого скупчення людей відчуває себе дещо самотньо.
25. Нині бажає все покинути, кудись сховатися.
26. З оточуючими зазвичай вільно спілкується.
27. Важко боротися із самим собою.
28. Напружено сприймає доброзичливе ставлення оточуючих, якщо вважає, що не заслуговує на нього.
29. У душі - оптиміст, вірить у найкраще.
30. Людина вперта; таких називають важкими.
31. До людей критичний, засуджує їх, якщо вважає, що вони цього заслуговують.
32. Часто відчуває себе не тим, хто веде, а тим, кого ведуть: йому не завжди вдається думати і діяти самостійно.
33. Більшість із тих, хто його знає, добре до нього ставиться, люблять його.
34. Іноді бувають такі думки, про які не хочеться комусь розповідати.
35. Людина з привабливою зовнішністю.
36. Відчуває себе безпомічним, має потребу відчувати когось поруч.
37. Прийнявши рішення, виконує його.
38. Приймаючи самостійні рішення, не може звільнитися від впливу інших людей.
39. Відчуває почуття провини, навіть коли звинувачувати себе немає сенсу.
40. Відчуває неприязнь до того, що його оточує.
41. Усім задоволений.
42. Почувається погано: не може організувати себе.
43. Відчуває млявість; усе, що раніше хвилювало, стало байдужим.
44. Урівноважений, спокійний.
45. Роздратований, часто не може стриматися.
46. Часто відчуває себе ображеним.
47. Людина спонтанна, нетерпляча, гарячкувата: бракує стриманості.
48. Буває, що поширює плітки.
49. Не дуже довіряє своїм почуттям: вони іноді підводять його.
50. Досить важко бути самим собою.
51. На першому місці - думки, а не почуття: перед тим як щось зробити,

добре поміркує.

52. Те, що відбувається, тлумачить по-своєму, здатен нафантазувати зайве.
53. Терплячий до інших і приймає кожного таким, яким він є.
54. Намагається не думати про свої проблеми.
55. Вважає себе цікавою людиною - привабливою як особистість, помітною.
56. Людина сором'язлива.
57. Обов'язково треба нагадувати, підштовхувати, щоб доводив справу до кінця.
58. У душі відчуває перевагу над іншими.
59. Немає нічого, у чому б виявив індивідуальність, своє "Я".
60. Боїться думок інших про себе.
61. Честолюбний, небайдужий до успіху, схвалення: у тому, що для нього суттєво, намагається бути кращим.
62. Людина, у якої на даний момент багато такого, що викликає презирство.
63. Людина діяльна, енергійна, ініціативна.
64. Пасує перед труднощами й ситуаціями, які загрожують ускладненнями.
65. Просто недостатньо оцінює себе.
66. Ватажок, вміє впливати на інших.
67. Ставиться до себе в цілому добре.
68. Людина наполеглива, їй завжди важливо зробити все по-своєму.
69. Не подобається, коли з кимось порушуються зв'язки, особливо - якщо починаються сварки.
70. Досить довго не може прийняти рішення, потім має сумніви щодо його правильності.
71. Розгублений, невпевнений у собі.
72. Задоволений собою.
73. Йому часто не щастить.
74. Людина приємна, приваблює інших.
75. Можливо, не дуже вродливий, але може подобатись як людина, особистість.
76. З презирством ставиться до осіб протилежної статі й не має контактів із ними.
77. Коли треба щось зробити, його охоплюють страх, сумніви.
78. Легко, спокійно на душі, немає нічого, що сильно хвилювало б.
79. Уміє наполегливо працювати.
80. Відчуває, що росте, дорослішає: змінюється сам і змінює ставлення до навколишнього світу.
81. Іноді говорить про те, про що насправді не має уявлення.
82. Завжди говорить тільки правду.

83. Схвильований, напружений.
84. Щоб він щось зробив, треба вперто наполягати на цьому.
85. Відчуває невпевненість у собі.
86. Обставини часто змушують захищати себе, виправдовуватись і обґрунтовувати свої вчинки.
87. Людина поступлива, м'яка у ставленні до інших.
88. Людина, якій подобається міркувати.
89. Іноді подобається хизуватися.
90. Приймає рішення і відразу змінює їх; звинувачує себе у відсутності волі, а вдіяти з собою нічого не може.
91. Намагається покладатися на свої сили, не розраховує на чийсь допомогу.
92. Ніколи не запізнюється.
93. Відчуває внутрішню несвободу.
94. Відрізняється від інших.
95. Не дуже надійний, на нього не можна покластися.
96. Добре себе розуміє, усе в собі приймає.
97. Товариська, відкрита людина; легко спілкується з людьми.
98. Сили і здібності відповідають тим завданням, які треба вирішувати; усе може виконати.
99. Себе не цінує: ніхто його не сприймає серйозно, у кращому випадку усі до нього ставляться поблажливо, просто терплять.
100. Хвилюється, що забагато переймається особами протилежної статі.

№ з/п		Показники	Номери висловлювань	Норма
А	а	Адаптивність	4, 5, 9, 11, 12, 15, 19, 22, 23, 26, 27, 29, 33, 35, 37, 41, 44, 47, 51,	68-136
	б	Дезадаптивність	53, 55, 61, 63, 67, 68, 72, 74, 75, 78, 79, 80, 88, 91, 94, 96, 97, 98	68-136

101. Усі свої звички вважає

ПОЗИТИВНИМИ.

Інтерпретація результатів:

Підраховуються коефіцієнти за формулами: адаптація (А), самоприйняття (S), емоційна комфортність (Е): $A, S, E = (a / (a+b)) \cdot 100\%$; сприйняття інших: $L = (1,2a / (1,2a + b)) \cdot 100\%$; інтегральність: $I = (a / (a + 1,4b)) \cdot 100\%$; прагнення до домінування: $D = (2a / (2a + b)) \cdot 100\%$. Результати, менші від норми, інтерпретуються як надмірно низькі, а більші від норми - як високі.

2		Неправда -	34,45,48,81,89	18-36
		Неправда +	8,82,92, 101	
s	a	Прийняття себе	33, 35, 55, 67, 72, 74, 75, 80, 88, 94,96	22-42
	b	Неприйняття себе	7, 59, 62, 65, 90, 95, 99	14-28
L	a	Прийняття інших	9, 14,22,26,53,97	12-24
	b	Неприйняття інших	2, 10,21,28,40,60,76	14-28
E	a	Емоційний комфорт	23,29,30,41,44,47,78	14-28
	б	Емоційний дискомфорт	6, 42, 43, 49, 50, 83, 85	14-28
I	a	Внутрішній контроль	4,5, 11, 12, 19,27,37,51,63,68, 79,91,98	26-52
	б	Зовнішній контроль	13,25,36,52,57,70,71,73,77	18-36
D	a	Домінування	58,61.66	6-12
	б	Підлеглість	16,32,38,69,84,87	12-24
8		Есканізм (уникнення проблем)	17, 18,54,64,86	10-20

ДОДАТОК В

Проективна методика «Малюнок моєї сім'ї»

Метод малювання своєї сім'ї застосовується в тому випадку, коли потрібно визначити ставлення людини до членів своєї сім'ї. Цінність даної методики в тому, що дитина не завжди може висловити і правильно описати свої емоції і переживання, а створюючи малюнок, йому вдається викрити те, що є в підсвідомості. Через певні символи, розміщення елементів малюнка можна легко вважати важливу інформацію про відносини, що панують в родині і місце в ній дитини.

Інтерпретуючи результати методики «Малюнок сім'ї», слід пам'ятати, що дитина передає в даному випадку відносини, які існують в її родині, своє бачення ставлення батьків до дітей, бачення свого місця в сім'ї. Але при цьому на малюнку не зображуються характеристики самої дитини як індивіда або кого-небудь з його сім'ї. Для цього існують інші спеціальні методики.

Порядок проведення діагностики

Для проведення тесту «Малюнок сім'ї» дитині дають чистий білий аркуш паперу і кольорові олівці. При цьому йому кажуть: «Намалюй тут свою сім'ю». Ніяких додаткових інструкцій і запитань дитині не задають, а залишають на деякий час у спокої. В основному на це витрачається не більше 35-40 хвилин.

При створенні дитиною малюнка дослідник проводить спостереження за процесом малювання. У спеціальному протоколі або робочого зошита варто відзначити послідовність зображення об'єктів, стирання зображень, емоційні реакції дитини під час малювання окремих елементів, спонтанні висловлювання.

Після завершення малювання можна задати уточнюючі питання. Які допоможуть в процесі інтерпретації результатів тесту.

ДОДАТОК Г

ТРЕНІНГ «МИ ОДНА СІМ'Я

1. Вправа Етюд "Знайомство" (7-10 хв.)

Мета: формувати певну думку про себе.

ФСР.: А зараз давайте познайомимось. Кожен назве своє ім'я і скаже кілька слів про себе. (Діти виконують етюд)

2. Вправа "Очі в очі" (3-5 хв.)

Мета: розвивати почуття емпатії.

ФСР.: В повсякденному житті люди дуже часто задовольняються поверхневими контактами один з одним, не прагнучи побачити, що відчуває, переживає інший. Щоб навчитись бачити почуття людей, зараз ми виконаємо вправу.

Протягом 3-5 хвилин ви будете дивитись в очі іншим, стараючись встановити контакт з кожним членом групи. Після закінчення, ФСР запитує про почуття, які виникли під час виконання вправи, кому і чому було важко встановити зоровий контакт.

Ця вправа допомагає встановити на етапі знайомства глибокий і довірливий контакт між учасниками групи.

ІІІ. Хвилинка пустування. (2-3 хв.) (Звучить пісня В. Шаїнського "Буратіно")

ФСР.: На кожному занятті у нас буде хвилинка пустування, на якій ви будете робити те, що захочете. Пам'ятайте, людина вільна. Ніхто не повинен обмежувати її свободу. Людина сама, рахуючись з інтересами інших людей, обмежує її. Вона ставиться до інших людей так, як хотіла б, щоб люди ставились до неї. Як гукнеться, так і відгукнеться. Хочеться побігати, голосно гратись, але у того, хто поруч, болить голова, і розумна, добра дитина не бігає, не галасує. Вона свідомо обмежує свою свободу. Під час хвилинки пустування ви можете побігати, погратись, потанцювати. Але це не означає, що можна бити шибки, ламати меблі, збивати один одного з ніг. Ви вільні, але вмійте користуватись свободою так, щоб від цього не було неприємно іншим. Отже, хвилинка пустування.

Перерва завершилась. Як тільки музика закінчилась, всі повинні заспокоїтись.

VI. 1. Вправа "Східці" (7-10 хв.)

Мета: діагностика самооцінки і рівня домагань.

ФСР.: Кожен у зошиті малює чотири драбинки з сімома східцями (за зразком, підготовленим психологом).

ФСР.: Уявіть собі, що всіх дітей вашого класу розмістили на східцях драбинки, дотримуючись однієї умови. На сьомій сходинці посадили тих учнів, які найкраще себе ведуть, ніколи не сваряться, поважають батьків, вчителів. На шостій сходинці розмістили учнів, які також себе гарно поведуть, але іноді бувають неуважні. І так далі... Як ви думаєте, хто потрапить на останню сходинку? А тепер подумайте і намалюйте, будь ласка, схематично людину-

себе на тій сходинці, на яку, по-вашому, посадили б вас. А на другій драбинці намалюйте себе на тій сходинці, на якій би ви хотіли сидіти, тобто, як би ви хотіли себе поводити. (1,2 драбинка - поведінка; 3, 4 - навчання).

Обробка результатів: самооцінка і рівень домагань - 1-2 сходинки - занижені; 3-сходинка вище низька; 5 сходинка - адекватна; 6-7 сходинки - завищені.

V. Гра "Чотири стихії" (5-7хв.)

Мета : корекція і розвиток уваги. Гра виконується, стоячи в крузі.
ФСР.: Де розміщується земля відносно повітря? Покажіть рухами тіла. (Діти присідають)

ФСР.: А де розміщується повітря відносно землі? (Діти піднімають руки вгору)

ФСР.: Подумайте, як рухами, тіла і руками можна зобразити воду і вогонь? (Діти на сигнал "вода" - роблять хвилеподібні рухи руками, а на сигнал "вогонь" - обертаються навколо себе, імітуючи дим, який піднімається).

ФСР: А зараз я буду давати сигнали, а ви виконувати відповідні рухи. Вправа виконується спочатку в повільному темпі, а потім швидше.

VI. 1. Етюд "Штанга" (3-5хв.)

Мета: зняття м'язового напруження

ФСР.: Уявіть себе спортсменами, які піднімають штангу. Проімітуйте їхні рухи. Напружте м'язи рук, піднімайте, кидайте, розслабте руки і тіло. (Виконуємо 4-5 разів)

2. Етюд "Слухаємо себе" (2-3хв.) Мета: вміння слухати своє «я». Протягом 1-2 хвилин діти розслабляються і "слухають" себе.

3. Етюд "Усмішка по колу" (2-3 хв.)

Мета: розвивати почуття належності до своєї групи. Після виконання всіх вправ, діти беруться за руки і "передають" усмішку по колу. Кожна дитина повертається до свого сусіда справа і бажаючи щось хороше і приємне, усміхається. ФСР цікавиться враженнями дітей, дякує за роботу і запрошує на наступне заняття.

ЗАНЯТТЯ 2 (40-45 хв.)

Мета: Розвивати почуття належності до своєї сім'ї. Створення позитивної мотивації й зацікавленості дітей на заняттях.

Хід заняття:

I. Бесіда "Моя сім'я". (8-10 хв.)

Мета: розвивати почуття належності до своєї сім'ї.

ФСР: Кожен з нас живе в сім'ї. В одного вона велика: є тато, мама, брат, сестра і бабуся з дідусем; в іншого – зовсім мала: мама і він (або вона). Але не від нас залежить, що так сталося. Зараз ми послухаємо ваші розповіді про свою сім'ю, але не тільки, хто входить до складу сім'ї, а й про те, хто чим займається, які вони. (Розповіді дітей)

II. Діагностична методика "Проективний малюнок сім'ї" (15-20 хв.)

Мета: визначення емоційного стану сім'ї.

ФСР.: Зараз ви візьмете листки паперу, олівці, сядете за парти і намалюєте свою сім'ю.

III. Хвилинка пустування (Див. заняття 1) (2-3 хв.) Звучить музика П. І. Чайковського “Вальс квітів” з балету “Лускунчик”.

IV. Вправа “Твоє ім'я” (8-10 хв.) Мета: вміння вирізняти себе з поміж інших.

ФСР.: Зараз один з вас назве своє повне ім'я. Наше завдання - назвати, передаючи завдання по колу, якомога більше варіантів його імені. Після виконання вправи учасник ділиться з нами тим, що він відчував. Називає ім'я, яке йому більше припало до душі. (Завдання повторюється для кожного учасника групи)

фСР.: Кожен з нас побував у центрі уваги. Наше ім'я звучить, як найкраща в світі музика. Звертаючись один до одного, щоразу починаймо з імені.

V. Гра “Чотири стихії” (див. заняття 1) (3-5 хв.) VI. 1. Етюд “Помпа і м'яч”. (3-5 хв.) Мета: уміння працювати в парі. Етюд виконується парами. Один учасник - "помпа", другий - "м'яч". Через 1 хв. міняються ролями.

2. Етюд “Усмішка по колу”. (Див. заняття 1) (2-3 хв.) ЗАНЯТТЯ 3 (50- 60 хв.) Мета: Розвиток особливостей емоційного світу дітей.

Хід заняття

I. Бесіда “Тайна мого “Я” (10-15 хв.)

Мета: розвивати розуміння себе та інших.

ФСР.: Образ себе – це те, як кожна дитина ставиться до себе, сума його почуттів і думок. Позитивні думки і почуття створюють почуття самоповаги – власної гідності, яке необхідне для реалізації своїх здібностей і можливостей. Але поряд з своїми хорошими рисами потрібно бачити і недоліки. Добре в собі потрібно вкорінити, недоліки викорінювати. Щоб зробити це, кожен повинен побачити себе збоку: свій зовнішній вигляд, особливості і манери поведінки, окремі риси характеру. Вмійте оцінювати свої вчинки, і ви не опинитесь в безглуздому становищі. Навчіться розбиратись у собі, і тоді навчитесь розбиратись в інших. Ви повинні вчитись правильно сприймати критику і похвалу на свою адресу, це допоможе правильно сформулювати вашу самооцінку, реально оцінити себе. А це, в свою чергу, дасть можливість правильно оцінити інших. Що таке самообман? (Дискусія продовжується 5-7 хв.)

II. Діагностична методика “Хто я?” (10-15 хв.)

Мета: розвивати здатність розуміти свій емоційний стан. Ідентифікація з іменем в минулому, теперішньому і майбутньому.

ФСР. Пропонує дитині намалювати себе в минулому, теперішньому і майбутньому і підписати портрети.

III. Хвилинка пустування (Див. заняття 1) (2-3 хв.) Звучить пісня В. Шаїнського “Чунга-чанга”.

Мета: розвиток емоції за піктограмою настрою. Для гри використовуємо набори карток. Діти розглядають піктограми, називають настрій, який вони символізують. Після цього дітям пропонується набір тих самих піктограм, тільки розрізаних навпіл, і дається завдання скласти їх.

V. Вправа “Коректурна проба” (3-5 хв.)

Мета: розвиток уваги.

Завдання

1. "Дівчатка". Дітям пропонуються бланки із зображенням дівчаток.

Варіанти завдань:

- а) підкреслити дівчаток з чорними (білими) бантиками;
- б) підкреслити дівчаток з чорним волоссям і чорними бантиками;
- в) підкреслити дівчаток з білим волоссям і білими бантиками;
- г) підкреслити дівчаток з білим волоссям і чорними бантиками;
- д) підкреслити дівчаток з чорним волоссям і білими бантиками.

VI. 1. Етюд "Петрушка скаче" (2-3 хв.)

(Звучить музика П. І. Чайковського "Клоуни")

Діти під веселу музику виконують пружні стрибки на двох ногах, на правій, на лівій, по черзі.

2. Етюд "Спати хочеться" (5-10 хв.)

Мета: навчання прийомів саморелаксації.

Діти зручно сідають імітують сонний стан, розслабляють руки, ноги, тулуб і вдають, що вони заснули.

3. Етюд "Усмішка по колу" (Див. заняття 1) (2-3 хв.)

ЗАНЯТТЯ 4 (50-55хв.)

Мета: Розвивати здатність до ігрової поведінки

Хід заняття

I. Бесіда "Як стати розумнішим" (10-15 хв.)

Мета: учити розкривати свої уміння.

ФСР: Добре вчитись – значить стати розумним, освіченим, вмілим і впевненим в

собі. Сила без розуму – ніщо. Швидкість без розуму смішна і породжує помилки. Розум і пам'ять тренуються і вдосконалюються. Думайте про все, що бачите, чуєте, що пережили. Робіть висновки і не повторюйте помилок, накопичуйте досвід. Думайте над всім, що відбувається навколо вас, разом з батьками, обговорюючи і задаючи питання. Запам'ятовуйте головне. Обговорюйте з ровесниками і дорослими книги і фільми. Думайте, чому помилились і зазнали невдачі. Накопичуйте досвід, який дасть можливість не повторити помилки і уникнути невдачі. В усьому шукайте причини і зв'язки. Вчіться передбачати наслідки своїх дій і вчинків. Аналізуйте наслідки своїх вчинків. І уроки робіть з розумом. Дехто вчить уроки формально, не задумуючись над тим, що, як і для чого він робить; а дехто, готуючи уроки, думає, вирішує задачі сам. Другий розумнішає від уроку до уроку, від одного домашнього завдання до іншого. І нагорода йому - не п'ятірка, а збагачений розум.

II. Діагностична методика "Склади казку" (10-15 хв.)

Мета: розвиток уяви.

Придумайте казку і коротко розкажіть її.

Не лякайтесь, головне – думайте і пам'ятайте, що кожен може придумати щось цікаве для інших. Вчіться думати, фантазувати, творити.

III. Хвилинка пустування (2-3 хв.) (За бажанням дітей ФСР вмикає музику)

III. Етюд "Тінь" (3-5хв.)

Мета: уміння працювати в парі.

Етюд виконується в парах. Двоє дітей йдуть один за одним через 2-3 кроки.

Друга дитина - це "тінь" першої. "Тінь" повинна точно повторити всі рухи

ЗАНЯТТЯ 5(45-55хв.)

Мета: Розвивати розуміння себе та інших. Закріплювати позитивне ставлення дітей одне до одного.

Хід заняття

I. Бесіда "Хто я?" (10-15хв.)

Мета: розвивати розуміння себе та інших.

ФСР: Розкажіть кожен про себе. Чесно, не принижуючи себе, але і не замовчуючи своїх недоліків, без вихвалання, але і без самоприниження. І обов'язково розкажіть, як ви збираєтесь позбутися своїх недоліків. Думайте, розповідаючи про себе. Це цікаво і важливо для вас самих. Подумайте, якими вас бачать друзі, вчителі, батьки і просто знайомі.

II. Вправа "Образа" (3-5хв.)

Мета: тренувати здатність висловлювати свої почуття.

ФСР: В житті кожного з вас були моменти, коли вас обзивали, давали прізвисько. Мабуть, кожному було неприємно. Візьміть листочки і напишіть на них ці неприємні слова.

ФСР.: А чи траплялося вам говорити погано про своїх товаришів, однокласників? А їм було приємно чути такі слова? Зараз я також зроблю щось неприємне. (Розклеює на одязі дітей "ярлики" з образливими словами) Вам приємно було, коли я розвішувала ці ярлички? Так само неприємно було і тим дітям, яких ви обзивали. Що б ви хотіли зробити з цими папірцями? Але разом з цим, ви повинні прийняти для себе "закон", дати собі слово ніколи не ображати інших.

III. Хвилинка пустування (Див. заняття 1, 4) (2-3хв.)

IV. 1. Вправа "Пройди по-іншому". (2-3хв.)

Мета: вчити знімати психічне напруження

Дітям дається завдання пройти через кімнату, але так, як ніхто попередній з товаришів.

2. Гра "Піктограма" (8-10хв.)

Мета: розпізнавання емоцій за піктограмою настрою.

У грі використовуються ті ж картки, що і в занятті 3, тільки менших розмірів.

Овал, який символізує обличчя, розміщується на листку так, щоб дитина могла домалювати до голови і тіло.

V. 1. Вправа "Коректурна проба" (5-7хв.)

Мета: розвиток уваги.

Завдання 3. "Корівки"

Дітям пропонуються бланки з зображенням корівок.

Варіанти завдань:

а) підкресли (порахуй) корівок з одним рогом (двома);

- б) підкресли (порахуй) корівки з одним вушком (двома);
в) підкресли (порахуй) корівки з одним вушком, одним рогом і т.д.

2. Вправа "Знайди розбіжності" (3-5хв.)

Завдання 1 "Незнайки" (Див. додаток)

VI. 1. Етюд "Гойдалка" (варіант 2) (3-5хв.)

Дитина стоячи гойдається. Тілесні прояви: одна нога вперед, друга назад.

Перенесення ваги тіла з однієї ноги на іншу. Виконання етюду супроводжується українською народною музикою.

2. Етюд "Усмішка по колу" (Див. заняття 1) (2-3хв.)

ЗАНЯТТЯ 6 (45-55хв.)

Мета: Зняття емоційного напруження та створення розкутої атмосфери в групі.

Хід заняття

I. Бесіда "Вміє розбиратися в людях" (10-15хв.)

Мета: учити розкривати комунікативні вміння.

Дітям пропонується дати відповідь на такі питання: Що ви найбільше цінуєте в людині? Що вам не подобається в людях? На кого ви хотіли б бути схожими (героїв книг, мультфільмів, людей, яких ви знаєте)? Якого друга ви хотіли б мати? Чому у деяких людей немає друзів? (Обговорення всіх цих питань)

II. Гра "Очі в очі" (2-3хв.)

Мета: розвивати почуття емпатії.

Виконується в парах. Дітям ставиться завдання "передивитись" суперника.

Погляд має бути рішучим і вольовим. Першим опускає очі більш слабкий духом.

III. Хвилинка пустування. (2-3хв.)

IV. 1. Етюд "Несміливий хлопчик" (3-5хв.)

Мета: розвиток впевненості у собі.

Учень перший раз прийшов у школу. Він несміливий, йому здається, що вчителька ним не задоволена, а учні на перерві його образять.

Виразні рухи: сидіти на кінчику стільця, коліна разом, руки на колінах, голова опущена.

ЗАНЯТТЯ 7 (40-45хв.)

Мета: Налаштування групи на спільну працю. Створення позитивної атмосфери.

Хід заняття:

I. Бесіда "Яким повинен бути хлопчик і якою дівчинка" (20-25хв.)

Мета: розширювати та поглиблювати знання про поняття "особистість"

ФСР: Всім подобається хлопчик, якщо він активний, сміливий, спритний, сильний, а ще розумний, культурний. Хлопчик – майбутній захисник Батьківщини. Йому не до лиця плач, істерика. Хлопчик вміє користуватись молотком, лопатою, займається спортом. Він працелюбний і витривалий, повинен твердо дотримуватись слова. Це – по-чоловічому. Хлопчик з повагою ставиться до дівчат

Дівчинка миролюбива, не грубіянить, не б'ється, а навпаки, мирить ворогуючих. Вона в усьому, а особливо в навчанні, старанна і акуратна. У

дівчинки обов'язково має бути гарний смак. Її зачіска, одяг, взуття завжди в порядку, вона гарно ходить. Дівчинка – добра, і хлопчики вчаться у неї доброти. Якщо треба, вона може бути і строгою, діловою і сміливою. Дівчинка краще за хлопчика бачить стан іншої людини і готова допомогти добрим словом і ділом. Дівчинка з повагою ставиться до хлопчиків.

ЗАНЯТТЯ 8 (55-60хв.) Мета: Розвивати комунікативні вміння, виховувати доброзичливе ставлення до однолітків.

Хід заняття

I. Бесіда " Про темперамент" (15-20хв.)

Мета: розширення знань про себе як особистість.

ФСР.: Люди відрізняються одне від одного вже з моменту народження. І одна з відмінностей - це відмінність за темпераментом. Людина не може бути могутньою, важкою, широкоплечною і в той же час тонкою, легкою, спритною і верткою. Один могутній, а інший спритний. Людям потрібний трактор, щоб орати землю, вантажівка, щоб перевозити вантажі, але їм потрібна і швидка легкова машина. Так і з людьми. Двоє воїнів беруть участь у штурмі фортеці. Один сильний і колодою проламає ворота; інший - спритний і швидкий, він перелізає через стіну. Хіба вони не корисні один одному? Один схожий на тигра, другий - на лисицю, пантеру; третій - на слона, буйвола. Один напористий і непробивний, як танк, другий - жвавий, рухливий, як ртуть, третій – повільний, але надійний, як кам'яна стіна. І ці вроджені відмінності – три темпераменти. Кожний з вас має від природи свій темперамент.

ЗАНЯТТЯ 9 (50-55хв.) Мета: Розуміти важливість кожної особистості.

Хід заняття

I. Бесіда "Про характер" (10-15хв.)

Мета: розширення знань про себе як особистість.

Темперамент вроджений. На його основі в дитинстві формується характер. В одного – хороший характер, в іншого – важкий, поганий. З людиною, в якій хороший характер, легко і надійно. Люди віддають перевагу саме таким. Що таке поганий характер? Частіше за все це егоїзм. Чому люди засуджують егоїзм? Егоїст любить тільки себе, не розуміє інтереси і біль інших. А чи є такі серед вас? Поганий характер – це сварливість, скупість, злість, безцеремонність, боязкість, грубість. Людям, в яких переважають такі риси характеру, дуже важко, тому що їх ніхто не поважає.

II. Етюд "Хочу, і все!" (3-5хв.)

Мета: розвивати вміння виявляти свої почуття.

Хлопчик прийшов з мамою в магазин, щоб купити кеди. В цьому ж магазині продавались велосипеди. Я хочу цей велосипед, - сказав хлопчик. Мама показала йому гроші в гаманці і пошепки сказала, що у неї немає грошей на велосипед. А мені що до цього! - голосно закричав хлопчик і навіть тупнув ногою. - Хочу, і все! Мама озирнулась і побачила, що покупці і продавці дивляться на її сина. Вона потягнула хлопчика за руку, щоб вийти з ним швидше з магазину, але він підігнув ноги під себе і повалився назад. У мами не вистачило сил, щоб утримати руку сина в своїй руці... І ось він лежить на

брудній підлозі, гупає кулаками в підлогу, копає ногами повітря і, вигинаючи спину, повторює плаксивим капризним голосом: "Хочу! Хочу, і все!"

Запитання: 1. Вам подобається поведінка хлопчика в магазині? Чому? 2. Що йому належало зробити?

ЗАНЯТТЯ 10 (50-55хв.)

Мета: зрозуміти важливість кожної особистості, допомогти у розвитку самосвідомості.

Хід заняття

I. Бесіда "Ще раз про характер" (10-15хв.)

Мета: розширення знань про себе як особистість.

ФСР.: На минулому занятті ми зосередили увагу на негативних рисах характеру, таких, яких потрібно позбутися. Але в кожній людині обов'язково є позитивні риси характеру, якими вона пишається. Як ви думаєте, які риси характеру прикрашають людину?

II. 1. Вправа "Мій характер" (7-10хв.)

Мета: уміння виражати своє "Я"

ФСР.: Зараз кожний подумає і назве ті хороші риси, які притаманні його характеру. Вправу виконують всі учасники по колу.

ФСР: Я дуже рада, що кожен з вас знайшов у собі щось хороше і сподіваюсь, що з кожним днем часточка хорошого у вашому характері буде більшати, а часточка поганого ставати меншою.